КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Навчально-науковий інститут права
Кафедра конституційного права

Матеріали круглого столу

Сучасний конституціоналізм: нові виклики, цінності та євроінтеграційні перспективи

З нагоди Дня Конституції України

Київ, 2022

УДК 342.4(477):327.39:061.1ЄС(075)
С89

Редакційна колегія:

Орлюк Олена – директорка Навчально-наукового інституту права КНУ імені Тараса Шевченка, д.ю.н., проф.; ***Васильченко Оксана*** – завідувачка кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права КНУ імені Тараса Шевченка, д.ю.н., проф.

Відповідальний секретар:

Матат Андрій – асистент кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права КНУ імені Тараса Шевченка, доктор філософії в галузі права.

С89

Сучасний конституціоналізм: нові виклики, цінності та євроінтеграційні перспективи: матеріали круглого столу з нагоди Дня Конституції України *(30 червня 2022 року)* / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. 72 с.

Матеріали подаються в авторській редакції

© Колектив авторів, 2022
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022

ЗМІСТ

Зміст ***3***

В КНУ ВІДБУВСЯ НАУКОВИЙ ЗАХІД З НАГОДИ ДНЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 2022 РОКУ (прес-реліз) ***5***

ТЕЗИ НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ І ПОВІДОМЛЕНЬ **8**

Антонюк Лілія **8**
Перспективи впливу євроінтеграційних процесів на права жінок та гендерну рівність в Україні: конституційно-правовий аспект 8

Бабій Роман **13**
Проблеми захисту конституційного права на підприємницьку діяльність у контексті теорії та практики сучасного конституціоналізму 13

Бевз Олена **16**
Особливості реалізації екологічних прав, закріплених Конституцією України, у зв'язку із запровадженням воєнного стану 16

Васильченко Оксана **19**
Постконфліктне врегулювання на прикладі подолання наслідків російської агресії в Україні 19

Дробуш Ірина **21**
Українська національна ідея та її втілення в Конституції України 21

Євстігнєєв Андрій **24**
Опитувальник щодо членства України в ЄС: окремі питання відносно організації і проведення виборів 24

Івженко Діана **26**
Конституційно-правовий захист прав військовополонених в умовах міжнародного збройного конфлікту 26

Карапетян Акоп **29**
Право отримувати освіту мовами національних меншин: практика Європейського суду з прав людини 29

Кравцова Зоріна, Кудрявцева Олена **32**
Принципи конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні 32

Матат Андрій **34**
Європейський конституціоналізм та сучасні перетворення в Україні: час реформ в жорстких дедлайнах 34

Мяловицька Ніна, Златіна Ніна **36**
Проблеми регіоналізації в європейських країнах 36

Небігер Ізабелла-Іман **38**
Захист репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни: конституційно-правовий аналіз 38

Пахолок Юлія **41**

Досвід держав-членів Європейського Союзу в процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій 41

Педосенко Анастасія 43
Сучасні виклики процесу децентралізації в Україні 43

Полешко Андрій 48
Громадянство європейського союзу як особливий конституційно-правовий феномен48

Порицька Юлія 51
Актуальні питання захисту трудових прав в період воєнного стану 51

Савчин Михайло 54
Війна як виклик конституціоналізму 54

Сінькевич Олена 58
Актуалізація змісту функцій конституційного права України в умовах воєнного стану58

Слінько Тетяна 60
Особливості дії норм Конституції України в умовах воєнного стану 60

Слюсаренко Юрій 63
Конституційні виклики для україни в якості кандидата на вступ до європейського союзу..... 63

Черняк Євгенія 66
Конституціоналізація векторності зовнішньої політики України: передумови і юридичне значення 66

Чижмарь Василь 69
Щодо розуміння сутності правової природи стандартів 69

В КНУ ВІДБУВСЯ НАУКОВИЙ ЗАХІД З НАГОДИ ДНЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 2022 РОКУ (*прес-реліз*)

30 червня 2022 року в ***Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*** *проведено Міжнародний круглий стіл* ***«Сучасний конституціоналізм: нові виклики, цінності та євроінтеграційні перспективи»****. Захід організувала кафедра конституційного права з нагоди відзначення Дня Конституції України.*

Концепція круглого столу відповідає рекомендаціям Міністерства освіти і науки України про впровадження тематики європейської інтеграції в освітній процес та тематику наукових досліджень (*лист МОН від 28 червня 2022 року № 1/7112-22*).

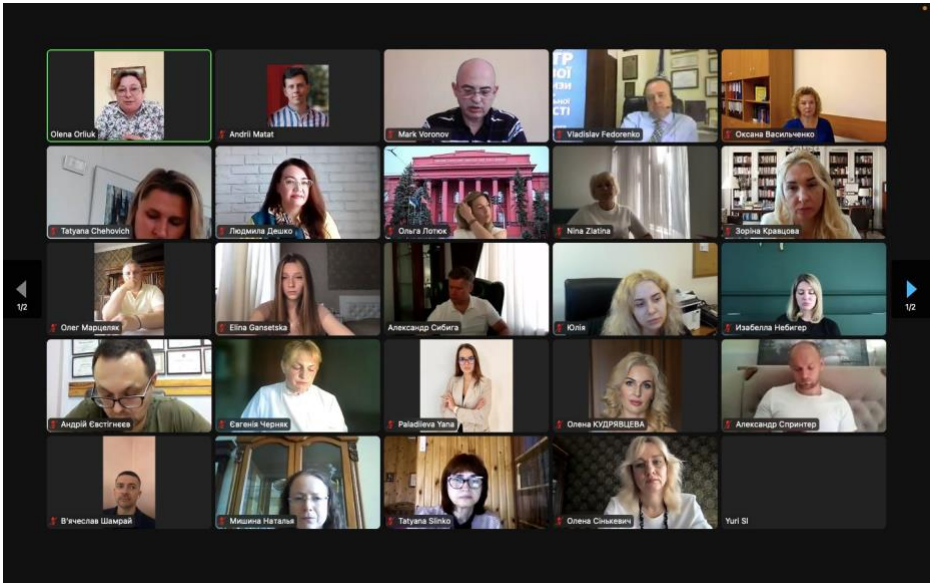

Учасників заходу привітала **Олена Орлюк**, директорка ННІ права, яка наголосила на актуальності конституційних перетворень у процесі відбудови Української держави: *"Конституціоналісти відіграють важливу роль у державотворчих процесах, які сьогодні відбуваються щоденно: як на військовому фронті, так й дипломатичному, юридичному, освітньо-науковому тощо. Усі сфери потребують експертної оцінки, розробки плану дій та визначення юридичних гарантій для відновлення миру і безпеки в Україні, відповідно до вимог європейських стандартів, верховенства права і загалом Конституції України"*. До присутніх також звернулась **Ольга Совгиря**, народний депутат України, постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України, та розповіла про діяльність парламенту в умовах воєнного стану, особливості захисту конституційних прав людини і громадянина під час війни, а також співпрацю Верховної Ради із західними парламентами, які всіляко підтримую європейські перспективи України та перемогу нашої держави у війні з РФ.

Серед учасників Міжнародного круглого столу українські конституціоналісти з різних ЗВО, викладачі та аспіранти кафедри конституційного права ННІ права, а також міжнародні учасники з Республіки Польща та Канади.

Основний фокус доповідачів панельної дискусії зосереджувався на питаннях конституціоналізму у військовий час та нагальних політико-правових завданнях для України як кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Роботу круглого столу модерувала **Оксана Васильченко,** завідувачка кафедри конституційного права ННІ права, а серед доповідачів: **Владислав Федоренко** (директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України) на тему *"Судова експертиза в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини під час військової агресії РФ в Україні"*, **Тетяна Слінько** (завідувачка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого) на тему *"Особливості дії норм Конституції України в умовах воєнного стану"*, **Петро Стецюк** (суддя Конституційного Суду України у відставці, науковий консультант з правових питань Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова) на тему *"Проблеми реалізації конституційних положень щодо забезпечення незворотності європейського та євроатлантичного курсу України (фактор війни)"*, **Марк Воронов** (завідувач кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна) на тему *"Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану: стан і ризики"*, **Юрій Бисага** (завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету) на тему *"Функціонування Конституції України в умовах війни"*, **Наталія Мішина** (професорка кафедри конституційного права Національного університету "Одеська Юридична академія") на тему *"ІТ-конституціоналізм та Конституція України 1996 року"*, **Микола Марчук** (завідувач кафедри конституційного і міжнародного права Харківського національного університету внутрішніх справ) на тему *"Конституційні засади воєнного стану в Україні"*, **Оксана Щербанюк** (завідувачка кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича) на тему *"Конституційна демократія в умовах війни"*.

Серед представників кафедри конституційного права ННІ права своїми думками в межах дискусії поділились професор **Олег Марцеляк**, професор **Андрій Євстігнєєв** та доцент **Олександр Москалюк**.

На завершення наукового заходу учасники підбили підсумки роботи та визначили актуальні напрями для подальших наукових експертних обговорень, які сприяють розвиткові сучасного конституціоналізму в рамках актуальних проблем для України: захист конституційних прав людини у період війни та післявоєнного відновлення, системні реформи в державі на шляху до набуття членства в ЄС, міжнародні гарантії безпеки, притягнення до відповідальності як держави-агресора, так й російських військових злочинців.

ТЕЗИ НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ І ПОВІДОМЛЕНЬ

Антонюк Лілія
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевечнка,
аспірантка кафедри конституційного права

Перспективи впливу євроінтеграційних процесів на права жінок та гендерну рівність в Україні: конституційно-правовий аспект

23 червня 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата в члени Європейського Союзу (ЄС) [1]. Ця подія стала черговим кроком у розвитку відносин нашої країни з ЄС, які розпочались у 1991 році, коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головуючої в ЄС на той час країни, у своєму листі від імені ЄС офіційно визнав незалежність України [2]. Про своє прагнення стати частиною європейської спільноти Україна заявила ще у 1993 році у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України». Зокрема, документ містить наступні положення, що є підтвердженням зазначених вище намірів:

- «Розбудова стосунків з західноєвропейськими державами створить умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Водночас таке співробітництво стане підґрунтям для ***розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору***»;

- «Зовнішньополітичні зусилля України мають бути ***постійно спрямовані на розвиток європейського регіонального співробітництва у всіх сферах*** з метою зміцнення своєї державної незалежності та ефективного забезпечення національних інтересів»;

- «Перспективною ***метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах***, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам».

Розвиток євроінтеграційних процесів в Україні у подальшому регулювався численною низкою документів, основними з яких стали Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року, Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998 року, Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України,

схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року, План дій «Україна-Європейський Союз» від 12 лютого 2005 року та Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода про асоціацію України з ЄС) від 21 березня 2014 року. Водночас, Закон України №2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року визначив однією із засад зовнішньої політики України забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Проте для того, щоб стати країною-членом ЄС, Україні слід пройти значний шлях, який включає, зокрема, і реформування та вдосконалення нормативно-правової бази, адаптацію її законодавства та юридичної практики до законодавства та acquis communautaire ЄС. З формальної точки зору, кожна країна, яка має бажання стати членом ЄС, має відповідати так званим ***Копенгагенським критеріям***, які були розроблені та прийняті ЄС під час засідання Європейської Ради у Копенгагені 21-22 червня 1993 році. До них належать [3]:

- політичні критерії: стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу й захист прав меншин;
- економічні критерії: діюча ринкова економіка та спроможність впоратись з конкурентним тиском та ринковим силам в межах ЄС;
- адміністративна та інституційна спроможність для ефективного впровадження acquis та здатність брати на себе зобов'язання членства.

Варто зазначити, що з розвитком ЄС перетворився з політико-економічного союзу, яким він був у перші роки існування, на впливового міжнародного гравця, який ставить за мету ***зміцнення миру та процвітання в регіоні та за його межами, а також захист та просування спільних європейських цінностей, прав людини та демократії***. Саме тому необхідність гарантування впровадження та дотримання прав людини на високому рівні є одним із критеріїв вступу країн до ЄС. Його союз розглядає як у контексті внутрішніх, так і зовнішніх справ [4], особливо у рамках політики розширення своїх кордонів на сході [5]. Окрім цього, ЄС вважають одним із ключових акторів на міжнародній арені, який приділяє багато уваги політиці рівності та недискримінації, адже принцип рівності є фундаментальною цінністю ЄС [6].

Важливість для союзу прав людини та, зокрема, принципу рівності, закріплено на рівні його основоположних документів. Так, Преамбула ***Договору про Європейський Союз*** (Договору) визначає цінності непорушних і невід'ємних прав людини, свободи, демократії, рівності та верховенства права як універсальні, а стаття 2 Договору проголошує, що союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Вже у перших статтях Договору питання рівності між жінками та чоловіками, недискримінації, толерантності, плюралізму, справедливості та солідарності отримує особливу увагу, що підкреслює їхнє значення для ЄС та країн-членів союзу. Однією із цілей утворення союзу, зазначеній у статті 3 Договору, визначено боротьбу з соціальною ізоляцією та дискримінацією, а також сприяння соціальній справедливості та захисту, рівності між жінками та чоловіками. Окрім того, з набуттям чинності Лісабонською угодою про внесення змін в Договір про Європейський Союз й Договір про заснування Європейської Спільноти, ***Хартія основних прав Європейського Союзу*** стала обов'язковим документом на рівні ЄС. Остання визначає:

- заборону дискримінації за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія, вірування, політичні чи будь-які інші переконання, належність до національної меншини, власністю, місцем народження, наявністю інвалідності, віку або сексуальної орієнтації (стаття 21);

- зобов'язання щодо необхідності забезпечення рівність між чоловіками та жінками в усіх сферах, включаючи зайнятість, роботу та оплату праці з можливістю застосування заходів, які передбачають надання переваг на користь недостатньо представленої статі (стаття 23).

Нормативно-правову базу ЄС щодо гендерної рівності та недискримінації складають, зокрема, наступні документи:

- Директива Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року про поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях соціального забезпечення;

- Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних робітниць і робітниць, які нещодавно народили дитину чи годувальниць;

- Директива Ради 97/81/ЄС від 15 грудня 1997 року про Рамкову угоду про роботу неповний робочий день, укладену СКРЄ (Спілкою конфедерацій роботодавців Європи), ЄЦРП (Європейським центром роботодавців і підприємств) та ЄКПС (Європейською конфедерацією профспілок);

- Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності;

- Директива 2002/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради про внесення змін до Директиви Ради 76/207/ЄС про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці;

- Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів і послуг і постачанні ними;

- Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності;

- Директива Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року про імплементацію переглянутої Рамкової угоди про відпустку по догляду за дитиною, укладеної СКПЄ (Спілкою конфедерацій підприємців Європи), ЄАРМСП (Європейською асоціацією ремесел, малих і середніх підприємств), ЄЦРП (Європейським центром роботодавців і підприємств) та ЄКПС (Європейською конфедерацією профспілок);

- Директива 2010/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 липня 2010 року про застосування принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок, які займаються самозайнятою діяльністю.

Щоб забезпечити відповідність законодавству ЄС, держави-члени зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність із усіма вимогами зазначених вище та інших релевантних директив. Країни-кандидати в члени ЄС також повинні під час вступної процедури забезпечити приведення свого законодавства щодо гендерної рівності та недискримінації до законодавства та acquis communautaire ЄС. Якщо держава-член не виконала вимогу приведення свого законодавства у відповідності до вимог законодавства ЄС належним чином, Європейська комісія може розпочати процедуру

щодо розгляду цього питання у відповідь на отриману скаргу або за власною ініціативою. Справа може дійти до розгляду на рівні Суду справедливості ЄС (Суду ЄС) або може бути вирішена результаті переговорів з державою-порушницею на більш ранніх етапах. Суд ЄС має право накласти фінансові штрафи на відповідну державу, яка не виконала попереднього рішення про порушення законодавства ЄС [7].

Угода про асоціацію України з ЄС не містить значної кількості конкретизованих положень щодо захисту та просування прав жінок та гендерної рівності, проте повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права визначені як основа внутрішньої та зовнішньої політики сторін й цілі політичного діалогу сторін. Глава 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» розділу 5 документу містить положення щодо посилення діалогу та співробітництво між сторонами «щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації». До цілей цього співробітництва належить забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень, й подолання дискримінації в усіх її формах та проявах. Вона також встановлює зобов'язання України імплементувати шість директив, чотири з яких стосуються прав жінок та гендерної рівності [8], до них належать:

- Директива Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року про поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях соціального забезпечення;
- Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів для заохочення покращення безпеки та гігієни праці вагітних робітниць і робітниць, які нещодавно народили дитину чи годувальниць;
- Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів і послуг і постачанні ними;
- Директива Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року про імплементацію переглянутої Рамкової угоди про відпустку по догляду за дитиною, СКПЄ (Спілкою конфедерацій підприємців Європи), ЄАРМСП (Європейською асоціацією ремесел, малих і середніх підприємств), ЄЦРП (Європейським центром роботодавців і підприємств) та ЄКПС (Європейською конфедерацією профспілок).

У випадку невиконання Україною вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, може відбутись денонсація документу або ж може бути скликана арбітражна панель із трьох представників та представниць від України, ЄС і нейтральної сторони, що буде ухвалювати компромісне рішення [9].

Оскільки ***Конституція України*** є живим інструментом [10], який розвивається разом із розвитком українського суспільства, вона також відображає євроінтеграційні прагнення нашої держави. Закон України № 2680-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 доповнив Преамбулу Конституції України, закріпивши «незворотність європейського та євроатлантичного курсу України», а також відніс до компетенції Верховної Ради України реалізацію «стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» й визначив Президента України «гарантом реалізації

стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору».

Таким чином, враховуючи тенденції у розвитку відносин України з ЄС, а також положення чинного законодавства України, ***приведення нормативно-правової бази нашої країни у контексті захисту та просування прав жінок та забезпечення гендерної рівності у відповідність до нормативно-правової бази та acquis communautaire ЄС є не тільки однією із вимог євроінтеграційного процесу, а і конституційно-правовим зобов'язанням, яке випливає із закріплених в Основному Законі держави положень щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС.***

Список використаних джерел:

1. Служба Віце-прем'єр-міністра України. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС / Служба Віце-прем'єр-міністра України. 23 червня 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes (дата звернення: 03.08.2022).

2. Міністерство юстиції України. Історія становлення відносин Україна-ЄС / Міністерство юстиції України URL: https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es (дата звернення: 03.08.2022).

3. European Council. Conclusions of the Presidency / European Commission. – 22 червня 1993. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_93_3 (дата звернення: 03.08.2022).

4. Wagle K. C. Roles of the European Union as a Promoter of Human Rights: A Case Study of the Visegrad Countries / Kiran Chandra Wagle., 2012. – 108 p.

5. Sedelmeier U. The EU's role as a promoter of human rights and democracy: enlargement policy practice and role formation / Ulrich Sedelmeier // The European Union's Roles in International Politics / Ulrich Sedelmeier., 2006. 18 p.

6. Giegerich T. The European Union as Protector and Promoter of Equality / Thomas Giegerich. 2020. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-43764-0 (дата звернення: 03.08.2022).

7. European Equality Law Network. Application of EU law / European Equality Law Network URL: https://www.equalitylaw.eu/legal-developments/16-law/48-application-of-eu-law (дата звернення: 03.08.2022).

8. Мацюпа К. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: гендерні аспекти / Катерина Мацюпа. 19 жовтня 2016. URL: https://povaha.org.ua/henderni-aspekty-uhody-pro-asotsiatsiyu-implementatsiya-chy-imitatsiya/ (дата звернення: 03.08.2022).

9. Кобиляцька В. Гендерна рівність і Угода про асоціацію з ЄС: чи зможе Україна виконати те, під чим підписується? [Електронний ресурс] / Вікторія Кобиляцька. – 17 лютого 2015. URL: https://povaha.org.ua/henderna-rivnist-i-uhoda-pro-asotsiatsiyu-z-es-chy-zmozhe-ukrajina-vykonaty-te-pid-chym-pidpysujetsya/ (дата звернення: 03.08.2022).

10. Рабінович П. Конституція України як «живий інструмент» відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства) / П. Рабінович, В. Гончаров // Вісник Академії правових наук України. - 2011. № 2. С. 3-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_2_1 (дата звернення: 03.08.2022).

Бабій Роман
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
аспірант відділу конституційного права
та місцевого самоврядування

Проблеми захисту конституційного права на підприємницьку діяльність у контексті теорії та практики сучасного конституціоналізму

Сучасний етап розвитку теорії та практики вітчизняного конституціоналізму характеризується визнанням, становленням та організаційно-правовим забезпеченням реалізації фундаментальних засад соціально-правової держави, функціонально спрямованої на демократичний розвиток усіх суспільно-політичних інститутів та формування ринкової економіки. При цьому основна мета стратегії конституційного будівництва полягає у координації та спрямуванні усіх дій суб'єктів суспільних відносин на досягнення політичних, правових, економічних та соціальних цілей та цінностей, зафіксованих у Конституції України.

У вказаному контексті особливого значення набуває дослідження ролі, змісту основних напрямів та форм регулюючого впливу Конституції України як нормативно-правового акту найвищої юридичної сили у сфері становлення, розвитку та реформування найважливіших суспільних відносин, у тому числі й у сфері економіки. Це обумовлено тією обставиною, що формування та діяльність усіх інститутів демократичної, правової, соціальної держави знаходиться у безпосередній залежності від змісту норм Конституції України, ефективності їх реалізації.

Відповідно до Конституції України народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Однак в умовах радикальних соціально-економічних і політичних змін трансформуються ідеології, життєві стилі, престижні оцінки, ускладнюються та змінюють формат відносини у системі координат держава – право – економіка, врешті-решт відбувається зміна соціокультурних систем, які служать формулою легітимації існуючого соціально-економічного порядку і визначають реальне сприйняття громадянами України діяльності та ефективності реалізації функцій держави.

Особливо ілюстративним у цьому контексті є досвід так званих нових індустріальних країн, де перехід до ринкової економіки та її стрімкий розвиток відбулися за самої активної участі та підтримці держави. Фундаментальні перетворення в економіко-правовій сфері сучасних постсоціалістичних держав із усією визначеністю порушують питання щодо необхідності докорінного перегляду ролі і місця органів державної влади різних рівнів у системі життєзабезпечення суспільства.

Досвід закордонних країн, як розвинутих, так і тих, що розвиваються, свідчить про те, що успішний розвиток економіки залежить від досконалості механізму конституційно-правового регулювання економічних відносин, а також визначення місця і ролі держави в управлінні економічним процесом [1, с. 6].

Як засвідчує розвиток постіндустріальної цивілізації і ринкових відносин, еволюції конституціоналізму та глобалізації доктрини прав людини, економічні фактори усе більше впливають як на життя людини і його соціальне і природне довкілля, так і процеси формування демократичної державності в цілому, функціонування й організацію публічної влади. Сучасні суспільство і держава з метою свого оптимального та цивілізованого функціонування, об'єктивно вимагають наявності системи взаємопов'язаних ринків, що втягує у свій обіг не тільки звичайні товари і послуги, але і

саму працю, продукти культурної та інтелектуальної діяльності тощо. Вплив «ефекту економіки» відчувається практично на всіх суспільних структурах та інститутах. Політичне життя суспільства і держави чимдалі більше концентрується навколо створення умов для динамічного економічного розвитку [2, с. 142].

Попри те, що для України, як і для більшості країн з ринковою економікою, обсяг втручання держави в соціально-економічну сферу мінімізований і носить переважно непрямий характер, втім, в Україні простежується надмірне втручання державних структур в функціональну діяльність підприємницького співтовариства. Особливо слід відмітити, що часом таке втручання має прояв у певних формах тиску з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що часто має у своїй основі корупційний базис. Тому, з метою забезпечення повноцінної реалізації конституційного принципу свободи підприємницької діяльності у сучасному світі особливої популярності набуває інститут бізнес-омбудсмана як спеціалізованого уповноваженого із захисту прав підприємців.

Діяльність бізнес-омбудсмана є доволі широкою і торкається різних аспектів підприємницької діяльності. Більш того, у період економічної нестабільності і перманентних змін законодавства в сфері підприємництва, наявність такого інституту та його активна діяльність є особливо актуальною та значущою. Подекуди саме на його плечі лягає всебічна підтримка підприємницького сектора [3, с. 32].

Служби захисту конституційного права на підприємницьку діяльність мають різну назву і форму, відмінні правові засади створення та організації діяльності, специфічне місце в системі органів публічної влади, що найповніше відповідають особливостям відповідного суспільства, але схоже функціональне призначення, спрямоване на оптимізацію конституційно-правового механізму забезпечення і захисту прав і інтересів підприємців і, в першу чергу, на надання підтримки найбільш численній і при цьому найменш захищеній категорії суб'єктів підприємницької діяльності – малому та середньому підприємництву.

У період економічної нестабільності і перманентних змін законодавства в сфері підприємництва, наявність інституту бізнес-омбудсмана та його активна діяльність є особливо актуальною та значущою. Фундаментальні конституційні цінності, серед яких, насамперед, право людини на підприємницьку діяльність, вільне підприємництво, ринкова економіка та відповідальна перед громадянським суспільством влада – є функціонально-телеологічною домінантою діяльності бізнес-омбудсмана, доцільність заснування та практика функціонування якого, по суті, й обумовлена вирішенням цих взаємопов’язаних завдань [4].

В Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» [5], утворено Раду бізнес-омбудсмана як «постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України», діяльність якої фінансується через мультидонорський рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), та схвалене відповідне Положення про Раду бізнес-омбудсмана. Попри очевидні переваги, що випливають із багаторічного функціонування Ради бізнес-омбудсмана, спеціальне законодавче регулювання діяльності цієї інституції досі відсутнє. Тому, незважаючи на назву та схожість такої установи з інститутом омбудсмана, вона не може бути віднесена до останнього, оскільки не відповідає стандартам і рекомендаціям щодо легітимності функціонування інституту омбудсмана, розроблених ООН (у Паризьких принципах) та Венеціанською комісією

Ради Європи (Європейська комісія за демократію через право), які вимагають, щоб національні правозахисні установи мали конституційну або законодавчу основу або і ту і іншу, а акти виконавчої влади не є такими.

У контексті проблем утворення, організації та функціонування служби бізнес-омбудсмана в Україні, значний інтерес представляють питання щодо розповсюджених у світі форм нормативно-правового регулювання бізнес-омбудсманів та аналогічних ним інституцій, порядку їх утворення, суб'єктів призначення, форм діяльності бізнес-омбудсманів, форм їх реагування, гарантій діяльності тощо, що вимагає системного та цілісного наукового аналізу та концептуального осмислення правового статусу та становлення подібних інститутів в інших країнах з метою використання їх досвіду для обрання оптимальної для України моделі бізнес-омбудсмана з урахуванням особливостей нашої національної правової системи, культурних і правових традицій, усталених норм моралі та інших суспільних цінностей.

Таким чином, враховуючи новизну для вітчизняної правової системи інституту бізнес-омбудсмана, врай необхідним стає дослідження інституціональних, функціональних, порівняльно-правових та інших аспектів його правової природи та конституційно-правового статусу, місця в правозахисній системі тощо. Зазначені обставини обумовлюють актуальність наукових пошуків у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Лощихін О. М. Конституція як правова основа розвитку економічних функцій держави: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. №6 (176). С. 6–11.

2. Правове регулювання та економічні свободи і права: монографія / за ред. проф. Михайла Савчина. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. 224 с.

3. Батанов О. В. Бізнес-омбудсман у механізмі захисту економічних прав людини: деякі проблеми теорії та практики. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: збірник тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 2–6 березня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 32–39.

4. Батанов О. В., Голоядова Т. О. Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*: електронне наукове видання: збірник. 2020. № 5 (11). Жовтень. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. С. 70–85. URL: http://maup.com.ua/assets/files/expert/11/5.pdf

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмана». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ushow/691-2014-%D0%BF#Text

Бевз Олена
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

Особливості реалізації екологічних прав, закріплених Конституцією України, у зв'язку із запровадженням воєнного стану

Безсумнівно, основними викликами, які постають сьогодні перед українським суспільством, є виклики, пов’язані із наслідками повномасштабного російського вторгнення в Україну. Як відомо, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, ст. 5 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" від 12 травня 2015 р., на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом № 2102-IX від 24.02.2022 р., із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. на території України був введений воєнний стан.

Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. В той же час, в ч. 2 ст. 64 міститься перелік статей Конституції України, права і свободи передбачені якими не можуть бути обмежені під час воєнного стану. Серед цих статей відсутня ст. 50 Конституції України, яка закріпила такі екологічні права, як право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Із чого випливає, що Основний закон нашої держави не відносить екологічні права, передбачені ст. 50 Конституції України, до переліку таких, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Оскільки введення правового режиму воєнного стану тягне за собою обмеження прав і свобод, передбачених Конституцією України, у відповідності із п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану від 24.02.2022 р. водночас був зазначений вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв’язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, і серед них відсутні конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст. 50 Конституції України (п. 3 указу). Отже, з цього випливає, що екологічні права, передбачені ст. 50 Конституції України, не обмежуються на період дії правового режиму воєнного стану, який був введений із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р.

Варто згадати, що до введення правового режиму воєнного стану в науковій юридичній літературі зверталася увага на питання можливості обмеження конституційних екологічних прав. Зокрема, зазначалося, що воно залишається спірним, особливо при виникненні надзвичайних екологічних ситуацій, коли такі права мають бути захищені та поновлені [1, с. 25]. Тепер ці положення, які раніше розглядалися лише на теоретичному рівні, на превеликий жаль, набули практичного значення.

Так, виходячи із реального становища, що склалося у зв’язку із запровадженням воєнного стану в Україні, необхідно констатувати, що певних обмежень зазнало право на екологічну інформацію.

Відповідно до ст. 50 Конституції України інформація про стан довкілля ніким не може бути засекречена. В ч. 3 ст. 13 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. (в ред. від 13.01.2011 р.) уточнюється, що інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

В той же час, для безпеки даних, які містяться у Єдиному реєстрі з оцінки впливу на довкілля та недопущення будь-яких несанкціонованих дій з інформацією реєстру з боку країни-агресора, був тимчасово обмежений доступ до Реєстру з ОВД [2]. Наразі роботу Реєстру з ОВД відновили, але з певними обмеженнями [3].

Натомість з'явилися нові джерела, де у відкритому доступі можна знайти інформацію про стан навколишнього природного середовища. Зокрема, 12 травня 2022 р. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України запустило офіційний вебресурс і мобільний додаток ЕкоЗагроза, завдяки якому кожен може дізнатись достовірну інформацію про стан повітря, води, ґрунту та інші довкіллєві дані [4].

Крім того, Міндовкілля разом з Держекоінспекцією документує злочини російських окупантів проти української природи. Кожного тижня на сайті Міндовкілля оприлюднюється інформація про ключові наслідки російської агресії для українського довкілля. Від початку повномасштабної війни і станом на 29.07.2022 р. вже зафіксовано понад 2000 таких фактів [5]. Такі цифри вражають і є однозначним свідченням порушення конституційного права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Але порушення не дорівнює обмеження.

Так само щодо відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. За інформацією Міндовкілля *уже зараз сума збитків від російської агресії сягає 204 млрд. гривень* [5]. *У зв'язку із цим активізувалася розробка нових методик для обрахунку шкоди, завданої довкіллю (Україна є першою державою, яка розробляє такі методики обрахунку шкоди довкіллю, завданої внаслідок війни).* Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою КМУ від 20.03.2022 р. № 326 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 551 від 29.04.2022 р., крім людських та економічних ресурсів, передбачає визначення шкоди та збитків за напрямками природних ресурсів: втрати земельного фонду; втрати лісового фонду; втрати надр; втрати акваторії; збитки, завдані природно-заповідному фонду; шкода, завдана земельним ресурсам; шкода, завдана атмосферному повітрю; збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури.

Переліки основних показників в межах кожного напряму не є вичерпними і можуть бути доповнені під час розроблення методик, які повинні затвердити протягом шестимісячного строку міністерства, центральні та місцеві органи виконавчої влади відповідно до п. 2 постанови.

Так, наказами Міндовкілля були затверджені: Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (наказ Міндовкілля від 04.04.2022 р. № 167); Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди, наказ Міндовкілля від 13.04.2022 р. № 175). Постановою КМУ від 10.05.2022 р. № 575 "Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства

про природно-заповідний фонд" були визначені нові спеціальні такси, встановлення яких було необхідне, щоб забезпечити такий механізм нарахування, за якого обчислені збитки дійсно б відповідали реальним обсягам завданої шкоди державі, у тому числі російським агресором.

Таким чином, підсумовуючи, можна зробити наступні висновки.

Хоча Конституція України не відносить екологічні права, закріплені ст. 50, до тих, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану, ст. 50 не міститься і в п. 3 указу Президента України про введення воєнного стану від 24.02.2022 р., де зазначений вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану. Отже, на час дії запровадженого із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. на території України воєнного стану не передбачається обмеження конституційних екологічних прав (таких як: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення).

В той же час, оскільки ст. 50 Конституції України передбачені різні екологічні права, є певні особливості реалізації кожного з них під час дії воєнного стану. Так, із метою захисту даних від країни-агресора певною мірою обмежується право на екологічну інформацію. Водночас, враховуючи збільшення загроз для довкілля у зв'язку із збройною агресією рф на території України і підвищений інтерес до його стану, з'являються нові ресурси, на яких в будь-який момент можна отримати інформацію про стан довкілля, а також про наслідки воєнних дій та їх вплив на довкілля.

Як вже зазначалося, повномасштабна збройна агресія тягне збільшення загроз для довкілля. Проте таке збільшення загроз не означає необхідність допускати обмеження права на екологічну безпеку в умовах воєнного стану. Навпаки, враховуючи зв'язок цього права із правом на життя, воно повинно бути захищено і по можливості відновлено. Крім того, надзвичайно важливим є розробка механізмів для реалізації права на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час війни, для подальшого притягнення держави-агресора до відповідальності, що є неминучим після перемоги України.

Список використаних джерел:

1. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.

2. Тимчасово обмежено доступ до Реєстру з ОВД. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/timchasovo-obmezheno-dostup-do-reyestru-z-ovd/ (дата звернення: 17.07.2022)

3. У Міндовкіллі з певними обмеженнями відновили роботу Реєстру з ОВД. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-mindovkilli-vidnovili-robotu-reyestru-z-ovd-ale-z-pevnimi-obmezhennyami (дата звернення: 01.08.2022).

4. Міндовкілля запустило застосунок екозагроза та запрошує українців вступати до екологічного батальйону. URL: https://mepr.gov.ua/news/39208.html (дата звернення: 17.07.2022).

5. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 21-27 липня 2022 року. URL: https://mepr.gov.ua/news/39447.html (дата звернення: 03.08.2022).

Васильченко Оксана
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
завідувачка кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор

Постконфліктне врегулювання на прикладі подолання наслідків російської агресії в Україні

Цивілізований світ акумулює усі зусилля, щоб відновити мир в Україні, а разом з тим безпеку на європейському континенті. Жодних сумнівів немає, що перемога України в цій війні буде досягнута Збройними Силами України. Разом з тим, ряд актуальних проблем післявоєнного періоду також має бути на порядку денному, адже мова йде про велику роботу з відбудови мирного і безпечного життя в Україні.

З історії відомо, що припинення збройної агресії в результаті мирної угоди або навіть й військової перемоги, на жаль, ще не означає повернення миру. Для цього існує концепція постконфліктного врегулювання, яка може розглядатись як спосіб подолання наслідків російського військового вторгнення в Україні.

Концепція постконфліктного врегулювання спрямована на допомогу державам і суспільствам, які постраждали внаслідок війни, а також запобігти збройному конфлікту у майбутньому. Такий механізм врегулювання поєднує в собі 1) миротворчість з елементами національного будівництва, 2) гуманітарні дії, 3) правосуддя перехідного періоду та 4) загалом процеси з відновлення. Разом з тим, такого роду заходи також можуть означати зміцнення чи відновлення певних політичних, економічних та соціальних структур, зруйнованих під час військових дій.

Ключова ідея цієї концепції полягає в усуненні головних причин війни та створенні умов для стабільного і тривалого миру. Для досягнення таких змін потрібні політична визначеність, унікальні стратегії, значні ресурси та скоординований, узгоджений і комплексний підхід до планування й виконання. Враховуючи різноманітність сценаріїв постконфліктного врегулювання, важко розробити стандарти загальної практики чи рекомендації щодо постконфліктного управління та розбудови миру. Навіть Комісія ООН з розбудови миру, створена у 2005 році Радою Безпеки та Генеральною Асамблеєю ООН, зосереджується на формулюванні стратегій із зазначенням особливостей кожної окремої держави.

Засадничі документи ООН, визначаючи невід'ємні елементи процесу реінтеграції учасників збройного сепаратистського конфлікту до мирного життя дають їм таке визначення:

– *Роззброєння* – включає збір, документування, контролювання та знищення стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин, легкого та важкого озброєння, вилученого у комбатантів, а часто й у цивільного населення;

– *Демобілізація* – передбачає офіційне і контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних угруповань, включно з етапом так званого «відновлення», під час якого останнім надається короткострокова допомога;

– *Реінтеграція* – це процес, під час якого колишні комбатанти отримують цивільний статус, знаходять роботу і джерела існування. Такий процес має політичну, соціально-економічну та психологічну складову. Він не обмежений за часом і відбувається на місцевому рівні, у громадах за місцем проживання колишніх учасників сепаратистського конфлікту [1].

Згідно з положеннями Лісабонського договору 2007 року, однією зі складових Спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу виступає, зокрема, постконфліктне врегулювання та антикризовий менеджмент задля забезпечення сталого розвитку країн. Крім іншого, ця політика полягає у відрядженні спеціальних цивільних місій на території, де припинилося активне збройне протистояння і передбачає:

- гуманітарні та рятівні операції;
- попередження конфліктів та завдання з підтримки миру;
- застосування бойових сил в антикризовому врегулюванні;
- спільні операції з роззброєння;
- різнопланове військове консультування;
- завдання з постконфліктної стабілізації [2].

Відзначимо, що незважаючи на різні військові конфлікти у світі, досі немає єдиної концепції та визначення постконфліктного врегулювання.

Вважаємо, що цікавим є підхід норвезького соціолога Йохана Вінсента Галтунга, який вивчає природу конфліктів і все, що з ними пов'язано. Дослідник визначив основні цілі після конфліктної фази миру в позитивному та негативному сенсі (позитивний і негативний мир). Так, мир у його *негативному розумінні* – це відсутність прямого та організованого насильства між групами людей або країнами, а *позитивний мир* означає встановлення стійкого миру через співпрацю між державами або групами людей та усунення основних причин конфлікту [3]. Соціолог також визначає постконфліктне врегулювання, як всеосяжне поняття, яке складається і містить набір процесів, підходів та умов, покликаних перетворити конфлікт у стабільні мирні відносини.

Таким чином, можна вести мову про те, що постконфліктне врегулювання є концептуальною категорією, а її змістовне наповнення залежить від того, який сенс у неї вкладається. Загалом, вважається, що будь-який військовий конфлікт (або війна) гіпотетично закінчується одним із двох сценаріїв: 1) беззастережна перемога чи 2) тимчасове вирішення спірних питань.

В експертних обговореннях та відповідних рекомендаціях експертів щодо постконфліктного врегулювання увага приділяється таким блокам питань:

1. Реалізація права знати правду про перебіг подій конфлікту;
2. Інституційні реформи як гарантія неповторення конфлікту;
3. Заходи із відшкодування шкоди потерпілим від конфлікту;
4. Притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів) [4].

Постконфліктне врегулювання в основному охоплює відновлення більшості важливих сфер, а головне значення має приділятись правовій сфері та її «серцю» – Конституції. Так, одним із ключових блоків, що формують сутність постконфліктного врегулювання має стосуватись забезпечення верховенства права.

Агресія російських військ проти України, яка розпочалась у 2014 році з анексії АР Крим та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, а зараз – повномасштабне збройне вторгнення, за своєю загальною характеристикою не мають аналогічного прикладу у світі, у зв’язку з чим складно визначити один єдиний шлях для розв’язання цієї військової злочинної практики держави-агресора.

Вести мову про застосування постконфліктних практик врегулювання нагальних проблем (роззброєння, реінтеграції, амністії, проведення виборів на деокупованих територіях), можливо лише після звільнення Збройними Силами України захоплених

російськими військовими українських територій (або виведення військ державою-агресором), а також відновлення української влади і законодавства на таких територіях. Унікальна гібридна природа російської військової агресії проти України сприяє напрацюванню спеціальних правил для подолання її наслідків та недопущення у майбутньому.

В Україні відбувається ряд доленосних для майбутнього держави процесів. З одного боку – військове вторгнення, якому надається відсіч, а з іншого – міжнародний фронт, який наразі пов'язаний з процесом отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС, що тягне за собою впровадження системних реформ. Зрештою є багато питань, які маємо вже зараз вирішувати, наближаючи нашу перемогу. У контексті постконфліктного врегулювання в Україні слід розробити на державному рівні дорожню карту першочергових дій післявоєнного періоду. В цьому зв'язку міжнародне та конституційне право йдуть пліч-о-пліч та консолідуються з метою якнайшвидшого повернення України до мирного, безпечного, європейського життя.

Список використаних джерел:

1. United Nations Peacekeeping. Accessed at: http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml (Цит. за: Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України. Аналітична записка).

2. Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України. Аналітична записка URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/separ_konfl-66377.pdf

3. Vincent Chetail. Post-Conflict Peacebuilding: A Lexicon. – Oxford, 2009. – P.15.

4. Більше ніж суто правові механізми. В Україні активізується робота над перехідним правосуддям / Юридична газета онлайн (10.06.2021) URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/bilshe-nizh-suto-pravovi-mehanizmi-v-ukrayini-aktivizuetsya-robota-nad-perehidnim-pravosuddyam-.html

Дробуш Ірина
Національний університет «Острозька академія»,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор

Українська національна ідея та її втілення в Конституції України

Українська національна ідея відображає основні національні інтереси та визначає подальший, найбільш оптимальний напрям розвитку країни в довгостроковій перспективі. Національна ідея – акумулятор прогресивних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національної само суверенізації. Вона становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Національна ідея – духовна основа життєдіяльності нації, система соціокультурних координат, яка задає їй світоглядні та цілепокладаючі орієнтири, визначає ціннісні орієнтації[1, с.264]; «це те, що об'єднує на переломних, критичних етапах історії, пробуджує у ньому героїзм, готовність до подвигу, жертовність в ім'я важливої і навіть великої (у народному розумінні) мети»; це незалежність (самостійність), державність, соборність. На цих трьох китах базується одвічна українська «мрія» і невмируща національна ідея» [2, с. 96].

При цьому варто погодитись з баченням національної ідеї як підґрунтя народження і функціонування еліти суспільства, яка повинна бути завжди спрямована в майбутнє. Як зауважує проф. М.В.Томенко «вдало сформульована й успішно здійснена, вона стає джерелом сили для народу, підносить його у світовому співтоваристві. Відсутність національної ідеї чи її фрагментованість, невизначеність того, яку долю хоче мати народ і для чого він існує, відсутність широкої підтримки ідеї у всіх верств суспільства, брак її лідерів – все це разом гальмує національний розвиток народу, послаблює його духовні сили, применшує внесок до світової культури і, в остаточному підсумку, дозволяє з легкістю при нагоді асимілювати його більш сильними націями. Зазвичай, цього не вдасться компенсувати ні правами людини, ні загальнолюдськими цінностями, ні будь-якими іншими подібними цінностями» [3, с.138 - 139].

Аналізуючи поняття та сутність національної ідеї варто наголосити на тому, що це не просто проголошення певних гасел, досить часто популістських, гра політиків на уподобаннях їх електорату, а довгострокова стратегія розвитку держави та громадянського суспільства.

Як правило, саме в Преамбулі Конституції (як акта установчої влади народу) визначаються пріоритетні цілі нації, які можна вважати національною ідеєю. Для прикладу можна проаналізувати Преамбулу Конституції США 1787 року, в якій визначені пріоритетні цілі нації, а саме: згуртованість нації, зміцнення зв'язку між штатами і федеральним урядом; захист проти вторгнення; процвітання нації; гарантування справедливості і миру; захист свобод нині й у майбутньому.

В Преамбулі Конституції України теж йдеться про уявлення українського народу щодо найдосконалішої моделі свого національно – державного устрою. Саме дбаючи про забезпечення прав та свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу в ст.1 зазначається той дороговказ, яким має слідувати та розвиватись держава. А побудова України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави визначає зміст національної ідеї (новий стратегічний курс держави, нова ідеологія розвитку суспільства).

При цьому варто погодитись з проф. О. Ющиком, який стверджує про те, що національна ідея сприймається у значенні об'єктивної дійсності не як формула довільно обраної «мети» («європейське життя», «держава загального добробуту"), а у сприйнятті її як необхідного засобу поступального прогрессивного розвитку країни. «Національна ідея – не уявний пункт призначення, якого необхідно прагнути коли - небудь дістатися, а той орієнтир, завдяки якому чітко визначаються координати руху та його належний спосіб»[4].

Координатами такого руху та якісними орієнтирами є суверенна і незалежна держава, в якій панують народовладдя, соціальна справедливість та законність. Однак, конституційні положення є доволі абстрактними та потребують певної конкретизації. Так, важливим є визначення на законодавчому рівні засад внутрішньої та зовнішньої політики, які є основоположними в процесі реалізації національної ідеї. Так, Закон України «Про засади внутрішньої та і зовнішньої політики» (остання редакція 2018 р.)[5] визначає засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування

інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики.

Разом з тим, ряд положень були лише декларативними та доволі далекими від реалізації. Зокрема, ст. 2 зазначеного Закону визначає основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики. Першим таким принципом зокрема є пріоритетність захисту національних інтересів; верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина; відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність.

На жаль, можемо привести інші приклади, які демонструють небажання влади виконувати волю народу, повне її ігнорування, що й призвело до протистояння представників державної влади та громадянського суспільства. Маємо досвід Помаранчевої революції, причиною якої стали масові фальсифікації результатів голосування на виборах Президента України та Революції гідності (ігнорування волі народу щодо євроінтеграції України).

Також однією з засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади, що фактично трансформувалось у пошуки та модернізацію виборчої системи, яка вигідна правлячій еліті в Україні, протистояння з представниками громадянського суспільства у запровадженні пропорційної системи з преференціями, збільшення кількості проросійських партій тощо.

Тому цілком виправдано і слушно Президент України 20 березня ввів у дію рішення РНБО про припинення діяльності низки проросійських партій, серед них і ОПЗЖ, «Наші» та «Партія Шарія». Загалом 11 політичних партій[6], а згодом внесені зміни до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій[7]. Однак, представники депутатської фракції ОПЗЖ не втратили депутатських мандатів, натомість створили депутатську групу «Платформа за життя та мир». Аналогічною проблемою є й діяльність депутатів проросійських партій в місцевих радах. У Парламенті зареєстрований законопроект № 7476 про внесення змін до деяких законів України щодо наслідків ухвалення судом рішення про заборону політичної партії для статусу депутатів місцевих рад. Законопроект пропонує запровадити: однією з підстав дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради є набрання законної сили рішенням суду про заборону діяльності політичної партії, від якої він висувався та був обраний, а також його входження до депутатської фракції місцевої організації політичної партії, діяльність якої заборонено за рішенням суду, що набрало законної сили. При цьому, у таких випадках заміщення депутата не здійснюється, а відповідний депутатський мандат залишається вакантним; повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті, обласної ради достроково припиняються у разі дострокового припинення повноважень більше ніж половини депутатів від загального складу ради з підстави заборони політичної партії. У таких випадках, парламент призначає позачергові вибори відповідно до Закону про місцеве самоврядування та Виборчого кодексу; у разі дострокового припинення повноважень більше ніж половини депутатів від загального складу ради у

зв'язку із забороною політичної партії, у районах, областях, на територіях територіальних громад, де введено воєнний стан або в районі проведення бойових дій, до проведення першої сесії новообраної ради утворюються військові або військово-цивільні адміністрації. Така заборона проросійських партій, які здійснюють антиукраїнську діяльність або пропагують колабораціонізм буде ефективним захистом демократії , суверенітету та незалежності України.

Виходячи з вище зазначеного, вважаємо, що в умовах війни відбулася не лише консолідація української нації, переоцінка людських цінностей, а й створено справжнє підґрунтя для реалізації національної ідеї як в теорії, так і в практичній площині, вийшовши за межі України та втілюючи волю народу щодо активізації (після надання статусу кандидата) необхідних дій щодо вступу в ЄС.

Список використаних джерел:

1. Нагорна Л.П. Національна ідея. Енциклопедія історії України: Том 7/ Редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В- во «Наукова думка», 2010. 728 с.

2. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Шайгородський Ю.Ж. К. : Знання України, 2009. 400 с.

3. Томенко М.В. Національна ідея як елемент політико-правової легітимації суспільства. *Право і громадянське суспільство.* 2013. № 1 (2). С.132 – 157.

4. Ющик О. Національна ідея: що це? (від утопії до теорії і практики). *Голос України*. 2021. 06 лют. URL: https://golos.com.ua

5. Про засади внутрішньої та і зовнішньої політики: Закон України від 01 липня 2010 р (редакція від 08.07.2018 р) . URL: https://zakon.rada.gov.ua

6. РНБО призупинила діяльність низки партій, зокрема ОПЗЖ та «Партії Шарія». URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-rnbo-nyzka-partii/31761657.html

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій: Закон України від 03 травня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua

Євстігнєєв Андрій
член Центральної виборчої комісії,
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
професор кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, доцент

Опитувальник щодо членства України в ЄС: окремі питання відносно організації і проведення виборів

23 червня 2022 року Європейською радою було прийнято без перебільшення історичне та екзистенційне рішення щодо надання України статусу кандидата в члени Європейського Союзу [1].

Безумовно, що це рішення, значення та наслідки якого будуть аналізувати не одне покоління українців та європейців, є важливим кроком підтримки та стимулювання нашої держави і її героїчного народу, які ведуть боротьбу за цінності всієї розвиненої частини людства із російською тиранією.

Немає сумнівів, що вирішальне значення для прийняття зазначеного рішення Європейською радою мав передусім безпрецедентний приклад звитяги та героїзму українців, який вони демонструють з 24 лютого 2022 року.

Однак не варто повністю нівелювати значення формальної складової відповідної процедури, яка полягала у наданні України уповноваженими інституціями Європейського Союзу переліку питань (так званого опитувальника), на які наша держава в особі відповідних суб'єктів владних повноважень у безпрецедентно короткі строки надавала змістовні відповіді.

В межах цих тез хочу звернути увагу на декілька із зазначених питань, які стосуються організації і проведення виборів в України (йдеться про питання, до відповіді на які було долучено Центральну виборчу комісію) [2]:

Питання 20. Будь ласка, опишіть прогрес, досягнутий на сьогоднішній день у виконанні рекомендацій Бюро з демократичних інституцій та прав людини з точки зору нормативної бази для фінансування виборчої кампанії.

У відповіді було зазначено загальну характеристику правового регулювання питань фінансування виборчих кампаній, охарактеризовано основні положення Виборчого кодексу України з відповідних питань. Звернуто увагу на те, що напрочуд важливе значення для забезпечення відкритості та прозорості виборчого процесу має звітування про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії та кандидата на відповідних виборах; таке звітування здійснюється визначеними виборчим законодавством суб'єктами двічі в установлені терміни – до дня голосування та після дня голосування. При цьому звіти подаються залежно від виду виборів Центральній виборчій комісії, Національному агентству з питань запобігання корупції, окружним і територіальним виборчим комісіям.

Також зазначено, що на даний час Центральна виборча комісія спільно з Національним агентством з питань запобігання корупції та іншими стейкхолдерами продовжує роботу з удосконалення законодавства з питань фінансування політичними партіями, їх місцевими організаціями та кандидатами своїх виборчих кампаній, за наслідками такої роботи вже напрацьовано пропозиції до відповідних законопроектів.

Питання 211. Чи існує спеціальне законодавство щодо висвітлення в ЗМІ під час виборчих кампаній?

У відповіді наведено загальну характеристику приписів чинного (передусім виборчого) законодавства України щодо висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ. Акцентовано увагу, що однією з основних засад виборчого процесу є свобода передвиборної агітації, рівний доступ усіх кандидатів і суб'єктів їх висування на відповідних виборах до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками яких є політичні партії (місцеві організації політичних партій).

Також охарактеризовано основні положення щодо адміністративної відповідальності за правопорушення при висвітленні виборчих кампаній у ЗМІ.

Питання 292. Як забезпечується ефективна участь у політичному житті осіб, які належать до меншин?

У відповіді наголошено, що Конституцію України (стаття 24) встановлено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового

стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; відповідно до статті 9 Закону України «Про національні меншини в Україні» громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Узагальнюючи відповідь, зроблено висновок, що ефективна участь у політичному житті осіб, які належать в Україні до національних меншин, забезпечується гарантією держави своїм громадянам незалежно від їх національного походження рівних прав і свобод, зокрема політичних.

За наслідками аналізу змісту вказаних вище питань та відповідей, а також рекомендації Єврокомісії, наведених у її висновку від 17 червня 2022 року щодо заяви України на вступ до Європейського Союзу [3], можна констатувати наступне: 1) всі відповіді відображають реальний стан регулювання суспільних відносин в Україні, без будь-яких намагань прикрасити такий стан; 2) далеко не завжди у відповідях констатується необхідність удосконалення регулювання відповідних відносин; 3) інституції Європейського Союзу достатньо високо оцінюють чинний стан регулювання значної кількості відносин, які оцінюються на відповідність євроінтеграційним вимогам.

Наведене додає впевненості, що подальший (фінальний) «відрізок дистанції» до повноцінного вступу в Європейський Союз (який насправді є дуже складним і відповідальним) буде подолано Україною так само впевнено, якісно і оперативно, як і попередній, який завершився набуттям статусу кандидата в Європейський Союз.

Список використаних джерел:

1. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/pressreleases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/

2. Опитувальник ЄС та відповіді на нього для набуття Україною статусу кандидата в ЄС. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/istorii-uspikhu/opytuvalnyk-yes-ta-vidpovidi-na-nogo-dlya-nabuttya-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v

3. Opinion on the EU membership application by Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3802

Івженко Діана
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри конституційного права

Конституційно-правовий захист прав військовополонених в умовах міжнародного збройного конфлікту

Міжнародне гуманітарне право, яке регулює поводження з військовополоненими, спрямоване на захист майже всіх аспектів людського добробуту, щоб мінімізувати, наскільки це можливо, негативні наслідки полону. Як зазначив Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі: «Військовий полон не є ні помстою, ні покаранням, а виключно захисним ув'язненням, єдина мета якого — запобігти подальшій участі

військовополонених у війні... вбивати - суперечить військовій традиції або поранити безпорадних людей» [1, 172].

Женевська конвенція III та Протокол I містять детальні положення щодо захисту військовополонених у міжнародних збройних конфліктах. Однак, варто зауважити, що не всі захоплені в полон під час збройного конфлікту, мають право на статус військовополоненого та правовий захист, який випливає з цього статусу .

Прийняття Женевської конвенції про військовополонених 1929 ознаменувало новий етап у регулюванні міжнародного режиму військового полону. Вона не тільки містила звід основних принципів і правил поводження з військовополоненими, починаючи із захоплення полонених і закінчуючи їх звільненням, а й встановлювала контрольний механізм за їх дотриманням.

Друга світова війна наочно продемонструвала кричущу розбіжність між теорією та практикою військового полону. Загальновідомо, що Німеччина, яка підписала Женевську конвенцію 1929 р. про військовополонених, повністю відкинула як визнані світовим співтовариством правила ведення війни, а й норми людської моралі.

Стаття 4 Женевської Конвенції III визначає категорії осіб, які мають право на статус військовополоненого та визначає основні правила поводження з військовополоненими. Основний принцип стверджує, що особи, визнані «комбатантами» відповідно до Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року, мають право на поводження з ними як з військовополоненими після захоплення супротивною стороною у збройному конфлікті [2].

У відповідній частині тексту зазначено, що «військовополоненими, у розумінні цієї Конвенції, є особи, що належать до однієї з наступних категорій, які потрапили під владу ворога:

(1) Члени збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, а також члени ополчень або добровольчих загонів, що входять до складу таких збройних сил.

(2) Члени інших ополченців та члени інших добровольчих загонів, у тому числі організованих рухів опору, які належать до сторони конфлікту та діють на своїй власній території або за її межами, навіть якщо ця територія окупована, за умови, що такі збройні формування або добровольці корпуси, включаючи такі організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

c) вони носять зброю відкрито;

d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Згідно зі статтею 5 Женевської конвенції III, якщо є хоча б крапля сумніву щодо того, чи належать особи, які вчинили воєнний акт і потрапили до рук ворога, до будь-якої з категорій, перелічених у статті 4, такі особи розглядаються як prima facie такі, що мають право на статус військовополоненого до тих пір, поки питання статусу не буде вирішено компетентним судом.

Певні дискусії точилися з приводу того, чи вважати комбатантами членів національно- визвольних рухів. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3103 від 12 грудня 1973 р. “Основні принципи правового режиму комбатантів, що борються проти колоніалізму та іноземного панування і расистських режимів” говориться, що на цю категорію комбатантів “має бути поширений правовий режим, передбачений для комбатантів у Женевських конвенціях 1949 р. та в інших міжнародних документах”.

Відтак, право отримати статус військовополоненого мають не тільки особовий склад військової сторони, але й добровольчі загони, які прямо не підпорядковані уряду. Цей факт необхідно враховувати у сьогоднішній ситуації, зокрема, за правової проблеми існування з нечітким, неврегульованим статусом добровольчого українського корпусу "Правого сектору", хоча з погляду міжнародного права бійці цього загону мають право розраховувати на статус військовополонених.

Протокол I розширює категорію «законних воюючих сторін» — тобто тих комбатантів, які мають право на захист, наданий законами війни — у кількох важливих аспектах. Женевська конвенція III встановлює певні умови, яким повинні відповідати комбатанти, щоб вважатися «законними воюючими сторонами». Проте за своєю природою партизанські рухи не могли б задовольнити цим умовам.

Стаття 44 Женевської конвенції III передбачає, що хоча комбатанти повинні чітко відрізняти себе від цивільних осіб, щоб полегшити захист останніх, може статися так, що «характер бойових дій» у деяких випадках фактично перешкоджатиме такому розмежуванню. У цьому випадку члени бойових сил, незважаючи на це, збережуть статус «комбатантів» і матимуть право на статус «військовополонених» після захоплення, за умови, що вони «відкрито носять зброю» під час фактичних бойових дій і будуть помітні ворогу під час розгортання підготовчих робіт. для таких зобов'язань. Сфера застосування цього пом'якшення обмежена статтею 44(7), яка передбачає, що загальноприйнятий звичай носіння уніформи військовослужбовцями збройних сил не має на меті бути загальним.

Отже, військовополонені — особи, що належать до збройних сил, «які потрапили під владу ворога» [4]. Якщо держава, яка захопила іншу, постановляє, що особи, яких вона утримує, є військовополоненими, немає жодної логічної причини для держави, громадянами якої є ці особи, відхиляти цю характеристику.

Утримання особи в полоні має відповідати всім вимогам Конвенції про військовополонених. Стаття 23 Конвенції забороняє утримувати військовополоненого в зоні, де він може зазнати впливу «вогню зони бойових дій». Подібно до Конвенції щодо цивільних осіб, стаття 23 також передбачає, що присутність військовополоненого не може використовуватися для того, щоб «зробити певні пункти або райони імунітетом від військових операцій».

Щодо судового переслідування військовополонених міжнародним паравом передбачені основні права на справедливий суд, від яких не можна порушувати. Правовий статус ув'язненого впливає на легітимність притягнення цього затриманого до відповідальності за певні злочини, пов'язані з конфліктом. Зокрема, якщо затримані раніше були привілейованими учасниками бойових дій (мали право на поводження з ними як з військовополоненими) - вони не можуть бути притягнуті до відповідальності за воєнні дії, тоді як непривілейовані комбатанти, які воювали без права на це, можуть. Проте всі категорії ув'язнених можуть однаково бути притягнуті до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, таких як військові злочини чи злочини проти людяності [5].

Женевська конвенція III передбачає, що будь-який військовополонений, який підлягає судовому розгляду, має право на справедливий судовий розгляд. Ці права сприймаються настільки серйозно, що «навмисне позбавлення військовополоненого права на справедливий і регулярний суд, передбаченого цією Конвенцією», є серйозним порушенням, яке держави-учасниці зобов'язані переслідувати.

Список використаних джерел:

1. Нюрнбергский процесс: сборник материалов: в 8 т. Т.1. М.: Юрид. лит., 1987. 688 с
2. Конвенция об обращении с военнопленными: Международный документ от 12 августа 1949 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua,Документ 995.153.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол I): Міжнародний документ від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua: Документ 995.911
4. Основні принципи правового режиму комбатантів, що борються проти колоніалізму та іноземного панування і расистських режимів: резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3103 (XXVIII) від 12 груд. 1973 р. URL: http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/284/77/IMG/NR028477.pdf?OpenElement
5. Грушко М. В. Особливості несамовиконуваних та самовиконуваних норм щодо захисту військовополонених / М. В. Грушко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. № 5. С. 122–128.

Карапетян Акоп
адвокат

Право отримувати освіту мовами національних меншин: практика Європейського суду з прав людини

Статтею 2 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожному гарантується право на освіту: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» [1]. При цьому, в зазначеній статті не йдеться якою мовою держава має забезпечувати освіту, аби виконати взяті на себе зобов'язання за статтею 2 Протоколу 1 до Конвенції. На практиці в країнах-учасницях Ради Європи це викликало і викликає питання чи має держава зобов'язання за цією статтею забезпечувати представникам національних меншин право на освіту мовою національної меншини. Для України це питання є актуальним і з огляду на те, що в Україні є і національні меншини, і корінні народи України [2; 3] – кримські татари, караїми, кримчаки, які, на відміну від національних меншин не мають не має власного державного утворення за межами України. Корінні народи України, володіючи українською мовою, є автохтонною етнічною спільнотою, яка сформувалася на території України, і є носіями самобутньої мови. Відтак, актуальним є питання чи зв'язана держава зобов'язанням за ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції забезпечувати представнику корінного народу – носію самобутньої мови – забезпечити освіту цією мовою.

Affaire linguistique belge.

В Бельгії, грунтуючись виключно на місці проживання батьків, положення бельгійського законодавства створювали перепони в доступі деяких дітей до шкіл з навчанням французькою мовою, що розташовані в шести комунах навколо Брюселя і які мали свій самостійний статус. Європейський суд з прав людини в § 3, p. 31 Affaire linguistique belge (справа щодо деяких аспектів використання мов в системі освіти Бельгії) зазначив, що стаття 2 Протоколу № 1 не уточнює, якою мовою має забезпечуватись освіта, аби було дотримане право на освіту [4]. Водночас, право на

освіту втратить сенс, якщо воно не передбачатиме для його носія право отримувати освіту мовою або мовами (залежно від ситуації) національних меншин [5, с. 8]. З цього випливає, що і для представників автохтонних етнічних спільнот право на освіту втраччає сенс, якщо воно не передбачає право носія самобутньої мови отримувати освіту цією мовою (залежно від ситуації).

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Катан та інші проти Молдови та Росії».

Відповідно до статті 12 "Конституції" Придністровської Молдавської Республіки офіційними мовами в Придністров'ї є "молдавська", російська та українська». Стаття 6 "Закону ПМР про мови", який був ухвалений 9 вересня 1992 року, передбачала, що письмовою формою вираження "молдавської" мови у всіх випадках її використання є кирилична абетка. "Закон" передбачав також, що застосування латинської абетки може становити правопорушення, а стаття 200-3 "Кодексу ПМР про адміністративні правопорушення" від 19 липня 2002 р. передбачала: "Недотримання посадовими чи іншими особами органів державної влади і державного управління, громадських організацій, а також інших організацій незалежно від форми власності і організаційно-правової форми та інших утворень, розташованих на території ПМР, законодавства ПМР про функціонування мов на території ПМР ... тягне накладення штрафу в розмірі до 50 (п'ятдесяти) мінімальних зарплат" (§43 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Катан та інші проти Молдови та Росії») [6].

Влада "ПМР" заборонила використання латинської абетки в школах. Рішенням від 21 травня 1999 року "ПМР" наказала, щоб усі школи, які належать "іноземним державам" та функціонують на "її" території, зареєструвалися в органах влади "ПМР", в іншому разі вони не будуть визнані та будуть позбавлені своїх прав (§44 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Катан та інші проти Молдови та Росії»*).* 14 липня 2004 року органи влади "ПМР" почали вживати заходи для закриття усіх шкіл, які використовували латинську абетку. На дату прийняття рішення про прийнятність залишалося лише шість шкіл в Придністров'ї, які використовували молдовську (румунську) мову та латинську абетку (§45 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Катан та інші проти Молдови та Росії»*).*

В цій справі було піднято питання чи є порушенням права на освіту на окупованих територіях примусове закриття шкільних закладів внаслідок мовної політики саме сепаратистських органів влади, а також внаслідок послідовного переслідування після відновлення шкіл, які існували до окупації і здійснювали навчання з використанням латинської абетки в школі. Європейський суд з прав людини, розглядаючи цю справу, дійшов висновку, що немає жодних підстав вважати, що подібні заходи переслідували законну мету. Також Велика Палата Європейського суду з прав людини наголосила на основоположній важливості початкової і середньої освіти і для особистого розвитку, і для майбутнього успіху дитини.

Щодо держави, яка на той час здійснювала фактичний контроль над згаданим адміністративним органом, незважаючи на те, що вона ні прямо, ні опосередковано не втручалась у його мовну політику, Європейський суд з прав людини зазначив, що така держава несе відповідальність за порушення права на освіту.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Ірфан Темель та інші проти Туреччини».*

В рішенні у цій справі Європейський суд з прав людини сформулював позицію, відповідно до якої є порушенням права, яке гарантоване статтею 2 Протколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тимчасове виключення студентів, які попросили керівництво університету про запровадження факультативного курсу курдської мови [7].

Вище викладене дозволяє дійти таких висновків:

1. В статті 2 Протоколу 1 до Конвенції не зазначається якою мовою держава має забезпечувати освіту, аби виконати взяті на себе зобов'язання. Усталеними є такі позиції Європейського суду з прав людини: 1) початкова і середня освіта мають основоположне значення для особистого розвитку і для майбутнього успіху дитини; 2) кожен має право отримувати освіту своєю рідною мовою.

2. Право на освіту втрачає сенс, якщо воно не передбачатиме для його носія право отримувати освіту мовою або мовами (залежно від ситуації) національних меншин, а для представників автохтонних етнічних спільнот - самобутньою мовою, носіями якої вони є.

3. Є порушенням права на освіту на окупованих територіях примусове закриття шкільних закладів внаслідок: 1) мовної політики сепаратистських органів влади; 2) послідовного переслідування після відновлення шкіл, які існували до окупації і здійснювали навчання дітей. Такі заходи сепаратистських органів влади є такими, що переслідують не законну мету. Вони порушують право, гарантоване кожному ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Deshko L.M., Vasylchenko O.P., Lotiuk O.S. Crimean tatar national-territorial autonomy: regulatory and legal guarantees of the rights and freedoms for the indigenous peoples of Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. 2022. №3. URL: https://journal-vjhr.sk/en/2022-year.

3. Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. Teise. 2016. №99. P. 186-193. URL: www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/10121

4. Affaire "Relative a Certains Aspects du Regime Linguistique de L'enseignement en Belgique" c. Belgique (au Principal). Url: Https://Hudoc.Echr.Coe.Int/Fre?I=001-62083

5. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. Європейський суд з прав людини, 2017. 21 с.

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Катан та інші проти Молдови та Росії». URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-126861

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ірфан Темель та інші проти Туреччини». URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-185871

Кравцова Зоріна
Навчально-науковий інституту права
КНУ імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, доцент

Кудрявцева Олена
Навчально-науковий інституту права
КНУ імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

Принципи конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні

Конституційно-правова відповідальність нині врегульована фрагментарно. Аналізуючи сучасний стан, маємо вкрай поверховий науково-теоретичний доробок інституту конституційно-правової відповідальності, в окремих випадках – фрагментарне нормативно-правове закріплення правових, процесуальних підстав та форм притягнення до конституційно-правової відповідальності, що в кінцевому результаті негативно позначається на ефективності функціонування державного апарату України.

Слід наголосити, що одним із визначальних елементів інституту конституційно-правової відповідальності є її принципи. Зокрема А. Колодій наголошує на тому, що принципи в цілому є відправні ідеї буття, які відображають найважливіші підвалини і закономірності, є сутністю і утворюють риси того або іншого явища, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загально значимістю [1, с. 118]. Вчена О. Скакун визначає поняття принципів як сукупність основних вимог до певного процесу (явища, предмета), які віддзеркалюють їх сутність [2, с. 319–320].

Зважаючи на наведене, на нашу думку, принципи конституційно-правової відповідальності – це базові ідеї, засадничі положення, фундаментальні основи, закріплені в нормах конституційно права, що встановлюють і визначають конституційно-правову відповідальність і розкривають сутність і зміст вказаного правового інституту, забезпечують єдині уніфіковані засади притягнення до конституційно-правової відповідальності та її реалізації.

При цьому можемо виокремити функціональний, ціннісний і засадничий напрями впливу принципів конституційно-правової відповідальності на конституційно-правові відносини. Функціональний напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що вони встановлюють керівні ідеї реалізації інституту конституційно-правової відповідальності. Ціннісний напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності окреслюється тим, що вони є особливою завадою для порушення законності та досягнення справедливості в процесі притягнення органів і посадових осіб державної влади до конституційно-правової відповідальності. У свою чергу засадничий напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності проявляється як умови притягнення правопорушників до конституційно-правової відповідальності.

Як правило, у юридичній літературі специфіка та зміст юридичної відповідальності характеризуються основними принципами: законності, відповідальність лише за діяння,

що є протиправним, презумпція невинуватості, принцип справедливості, принцип доцільності, принцип невідворотності покарання та принцип своєчасності.

Екстраполюючи вищенаведені положення на принципи конституційно-правової відповідальності, серед останніх можна виділити:

1) законності – полягає в тому, що конституційно-правова відповідальність настає за наявності складу конституційно-правового делікту;

2) доцільності – полягає у відповідності форми конституційно-правової відповідальності меті конституційно-правової відповідальності, що переслідується в реальних конституційно-правових відносинах;

3) обґрунтованості – виражається у встановленні самого факту здійснення конституційно-правового делікту;

4) своєчасності – означає, що притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єкта вчинення конституційно-правового делікту має відбуватися протягом прийнятного терміну;

5) справедливості – полягає в забезпечені домірності, розумної пропорційності між вчиненим конституційно-правовим деліктом і формою відповідальності за нього;

6) принцип диференціації конституційно-правової відповідальності: перед українським народом, державою, фізичними та юридичними особами;

7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності. Виділення цього принципу обумовлене законодавчим закріпленням у системі державних органів одноособових і колективних суб'єктів відповідальності;

8) принцип гласності. Цей принцип припускає розголошення факту застосування заходів відповідальності, доведення до відома українського народу обставин справи й відомостей про те, які заходи вживаються.

Беручи до уваги вищенаведене, ми виділяємо такі базові принципи конституційно-правової відповідальності: 1) законності; 2) доцільності; 3) обґрунтованості; 4) своєчасності; 5) справедливості; 6) диференціації; 7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності; 8) гласності.

Історія конституційного розвитку України доводить, що питання відповідальності посідало важливе місце у документах конституційного рівня. Так, дослідивши Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорізького від 5 квітня 1710 року [3], слід зазначити, що в ньому регламентовано основні принципи формування та функціонування влади у Війську Запорізькому, закріплено правові засади представництва і парламентаризму, організацію місцевої влади та окремі положення конституційно-правової відповідальності. Так, у п. VI Пактів закріплено, що «якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої регіментарської честі. На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити недоладності» [3].

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до висновку, що для збереження балансу влади доцільно посилити відповідальність як конституційно-правового, так і політичного характеру, державних органів та їхніх представників. Взаємодія має бути на всій

площині державно-владної діяльності, починаючи із розподілу коштів і закінчуючи контролем та відповідальністю на реалізацію повноважень.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 1998. 391 с.

2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 3-е вид. Київ : Алерта ЦУЛ, 2011. 524 с.

3. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана від 5 квіт. 1710 р. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html (дата звернення: 15.06.2022).

Матат Андрій
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
асистент кафедри конституційного права,
доктор філософії в галузі права

Європейський конституціоналізм та сучасні перетворення в Україні: час реформ в жорстких дедлайнах

Сучасний розвиток Української держави, ускладнений зовнішньою агресією російського військового вторгнення в Україну, актуалізує європейські перспективи, які нині захищаються всіма силами і можливостями як на військовому, так й дипломатичному фронтах. Прості цінності європейського співтовариства: верховенство права, демократія, людські права, гідність людини – це питання не лише майбутнього України, а також і цивілізованого світу. Без перебільшення, відсіч російському вторгненню з повною поразкою рф в Україні з усіма можливими наслідками (притягнення держави-агресора до відповідальності, відшкодування завданих Україні та цивільному населенню збитків тощо), також буде перемогою європейського конституціоналізму, який, власне, і захищає прості цінності сучасного цивілізованого світу.

В умовах демократичного розвитку, навіть війна не може бути підставою, щоб відійти чи бодай поставити на паузу утвердження демократії як цінності конституційного рівня. До слова, Україна в часи воєнного стану, дотримується вимог міжнародного права, адже майбутній військовий трибунал та захист національних інтересів у міжнародних судових установах – це шанс раз і назавжди відновити європейську ідентичність нашої держави, як цьому й слідує бути, зважаючи на історичні передумови становлення Української держави. Тому час відновлення історичної справедливості наразі відбувається в унісон з європейським конституціоналізмом.

З часу підписання Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом, в Україні втілюються системні реформи в умовах євроінтеграції, які не зупиняє навіть час війни. Так, з 2019 року на рівні Конституції України закріплено (в преамбулі та змісті

Основного Закону) незворотність європейського і євроатлантичного курсу розвитку держави.

Зважаючи на успішні кроки в рамках європейського поступу, а тим більше сьогоденні реальні загрози для держави, заявку на вступ до Європейського Союзу від України розглянуто. Відтак, Європейська комісія рекомендувала Європейській Раді підтвердити перспективу України (разом із Молдовою та Грузією) стати членом ЄС. 23 червня 2022 року країни члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні кандидатського статусу, а Європейська комісія у своєму висновку визначила чіткий перелік умов, які в Україні необхідно вжити.

Згідно з рекомендаціями Європейської комісії щодо статусу України на членство в ЄС, в Україні слід реалізувати наступне:

– Ухвалити і впровадити законодавство, яке регулюватиме процедуру відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їхньої доброчесності та професійних навичок, згідно з рекомендаціями Венеційської комісії;

– Завершити оцінку доброчесності кандидатів на посаду члена Вищої ради правосуддя Етичною радою та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

– Посилити боротьбу з корупцією, зокрема, на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечити належну динаміку судових справ та ухвалення вироків. Завершити призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом конкурсу та проведення відбору і призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України;

– Забезпечити відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей; ухвалити комплексний стратегічний план реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України;

– Запровадити антиолігархічний закон з метою обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя. Такі дії мають бути юридично обґрунтованими та враховувати майбутній висновок Венеційської комісії щодо відповідного законодавства;

– Подолати вплив суб'єктів з корисливими інтересами шляхом ухвалення закону про медіа, який узгоджує законодавство України з Директивою Європейського Союзу про аудіовізуальні медіапослуги та надає повноваження незалежному медіа-регулятору;

– Завершити реформу законодавства щодо національних меншин, яка наразі готується, згідно з рекомендаціями Венеційської комісії, та впровадити ефективний механізм імплементації [1].

Строго кажучи, перелік таких умов є "домашніми завданнями" на 2022 рік для України, за результатами виконання яких буде оцінюватись відповідність статусу кандидата з подальшими кроками до набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Віднині порядок денний реформ обмежений жорстким дедлайном. Не дивлячись на те, що мають місце визначені часові рамки для виконання "домашніх завдань", все ж маємо для цього обмаль часу.

Насамкінець, слід відзначити, що цінності європейського конституціоналізму в Україні захищаються як на фронті, так і в тилу. Тому що європейський

конституціоналізм утверджується тут і зараз, аби сучасний демократичний світ розвивався, не втративши свого майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС / вебсайт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine

Мяловицька Ніна
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри конституційного права
доктор юридичних наук, професор

Златіна Ніна
Факультет туризму, бізнесу і психології
Київського національного лінгвістичного університету,
доцентка кафедри менеджменту і маркетингу,
кандидат юридичних наук, доцент

Проблеми регіоналізації в європейських країнах

Останнім часом державне будівництво в країнах Європи було позначене тенденцією до деконцентрації й децентралізації функцій держави та підвищення ролі органів місцевої влади у здійсненні програм соціально-економічного розвитку. Саме в цей період в юридичній літературі, засобах масової інформації з'явилися і набули популярності терміни «регіон», «регіоналізація», «регіоналізм», «регіоналістська держава», «регіоналістська політика», «регіоналістський рух». Саме поняття «регіон» має декілька тлумачень і використовується для позначення різних за своєю природою територіальних одиниць.

На рівні наукового узагальнення термін «регіон» (від лат. region, regionis – область, округ) як географічне явище асоціюється з певною частиною території, що характеризується комплексом притаманних їй економічних, історичних, демографічних, географічних, природно-кліматичних та інших ознак.

Асамблея Європейських регіонів розробила власну класифікацію виходячи з їх правового статусу та повноважень, а саме:

- конституційні регіони – регіони, що за своїми правами прирівнюються до держави. Насамперед йдеться про законодавчу функцію – вони ухвалюють власні закони, беруть участь у законодавчому процесі на центральному рівні (шляхом участі у роботі другої палати парламенту). Їм гарантована достатня автономія у фінансовій сфері та можливість укладати міжнародні угоди. Такі регіони перебувають, як правило, у складі федерацій або конфедерацій, зокрема, в Австрії, Бельгії, Німеччини, Швейцарії;

- регіони із сильною політичною та адміністративною автономією, які сформувались в результаті регіоналізації (Іспанія, Італія, Данія, Португалія), що акцентували увагу на значенні принципу єдності, але певні складові частини цих держав відрізнялися культурними, мовними та географічними просторовими ознаками, що й зумовило потребу надання їм автономного статусу;

- регіони у країнах, де мала місце децентралізація, найпоширеніший тип, для якого характерна залежність регіонів від держави, хоча систематично вони отримують дедалі більше повноважень (регіони Франції, Нідерландів, Польщі);

- адміністративні регіони – насамперед, грецькі, португальські та румунські, які були створені для використання допомоги, що надходить зі структурних фондів Європейського Союзу (ЄС) [1].

Однак останнім часом робляться спроби для посилення функцій центральної влади звузити значення терміна «регіон» і вживати його для позначення лише територіальних утворень, сформованих у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного та наділених політичним самоврядуванням [2, с. 175]. Прикладом таких держав, складові частини яких відповідають зазначеним критеріям, можуть слугувати європейські федеративні держави – Австрія, Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, а також унітарні держави з територіальними автономіями [3, с. 128]. При цьому пропонується, щоб держави, подібні до Італії та Іспанії, території яких повністю поділені на відповідні автономні територіальні одиниці і щодо яких держава здійснює лише адміністративний нагляд, називати регіоналістськими чи регіональними.

У зв'язку з цим можна зазначити, що популярність ідеї регіоналізації викликана в першу чергу економічними причинами, зокрема, можливістю деяким регіонам зміцнювати своє економічне становище завдяки безпосередньому виходу на світовий ринок, спрощення організації контактів з іншими державами, запровадження зон вільної торгівлі та ін. Але, в свою чергу, в напрямах єврорегіоналізації простежуються тенденції представників транснаціональних монополій втілити в життя ідею євроінтеграції, характерними рисами якої є сітьовий принцип організації, повна проникність кордонів і відкритість для фінансових та інформаційних потоків. Такі процеси євроінтеграції можуть поступово викликати руйнування кордонів національних держав. Це призводить до послаблення функцій центральної влади держав, передачі основних повноважень на регіональний або ж на загальноєвропейський рівень, прагнення перекласти на регіональну владу частину відповідальності за прийняті рішення (наприклад непопулярні рішення у сфері податкової політики) та ін. Тому існує потенційна можливість перетворення ЄС в союз регіонів, а не держав і поступова зміна правового статусу ЄС як міждержавного об'єднання конфедеративного типу на федеративну державу. Однією з небезпек такого розвитку подій є консервування або (чи) активізація міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів в середині ЄС (наприклад, в країнах Балканського регіону).

В реалізації планів єврорегіоналізації можна виділити три напрями дій:

1) децентралізацію державної влади в окремих країнах з метою передачі регіонам максимальних повноважень і закріплення прямих відносин їх з інститутами ЄС;

2) утворення транскордонних регіонів та інших форм міжрегіонального співробітництва для розмивання кордонів окремих держав та забезпечення горизонтального об'єднання регіонів;

3) захист прав національних та етнічних меншин з метою утворення нових регіонів на етнічній основі.

Науковці в галузі конституційного права з країн Західної Європи, які підтримали ідею утворення ЄС та інших міждержавних об'єднань, не припускали, що цей процес може спричинити обмеження суверенітету, а потім і втрату самостійності сучасних європейських держав. Так, проф. Страсбурзького університету Ж.-П. Жакке писав ще у 2000 р., що ЄС та Європейські співтовариства не загрожуватимуть існуючим державам.

Навпаки, мета їх створення має полягати в тому, «щоб дозволити державам-членам, крім спільного ринку, разом здійснювати ті завдання, ефективне вирішення яких вони були б неспроможні взяти на себе, діючи поодинці» [4, с. 50]. А далі автор робить висновок про те, що «існування Співтовариств і Європейського Союзу є одним із засобів забезпечення стабільності та ефективності національних держав шляхом плати ними певної ціни у вигляді усуспільнення деяких видів компетенції. Таке об'єднання держав відповідає викликам сучасного світу» [4, с. 50].

На відміну від такого бачення розвитку національних держав у рамках ЄС, його нинішнє керівництво ставить за мету утворення шляхом євроінтеграції нової централізованої європейської держави, що була б могутнішою за сучасний Союз і спроможною конкурувати з США, Китаєм та з іншими лідерами багатополярного світу. Такий підхід можливий лише за умови запобігання цілого ряду негативних викликів: а) міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів; б) проблем втрати державного суверенітету малих країн; в) неконтрольоване переміщення потоків трудових мігрантів та ін.

Список використаних джерел

1. Regions d'Europe. Dossier thematigue de I'Assambles des Regions d'Europe. 2005. №11. P. 4.

2. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія / В. І. Борденюк. К. : Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

3. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Жак Зіллер. [пер. з франц. В.Ховкуна] К.: Основи, 1996. 420 с.

4. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб. пособие ; Ж.-П. Жакке / [пер. с франц.]. М.: Юристъ, 2002. 365 с.

Небігер Ізабелла-Іман
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри конституційного права

Захист репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни: конституційно-правовий аналіз

У ст. 27 Конституції України зазначено: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [1]. Серед важливих складових елементів особистого права людини на життя можна виділити групу репродуктивних прав. Центральне місце серед цих прав займають право на материнство та право на батьківство [2].

Основою об'єднання цих прав у окрему групу в межах права на життя є їхнє значення та вплив на можливість репродуктивного відтворення людини. Репродуктивно-генетичні права як внутрішні елементи права на життя характеризуються особливим порядком їх здійснення. До структурних складових репродуктивної групи елементів права на життя треба також віднести і право на взаємну обізнаність осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, про стан здоров'я. Реалізація цього права має особливо важливе значення у частині забезпечення умов на здійснення репродуктивних прав осіб, які укладають шлюб. Серед різноманітних видів особистих немайнових прав подружжя

привертає увагу виділення фундаментальних права на материнство та права на батьківство.

Об'єктом права на батьківство, материнство є особливі немайнові блага, властиві суб'єктам сімейного права – подружжю (дружина має право на материнство – визначає ч. 1 ст. 49 СК України; відповідне право на батьківство для чоловіка передбачене ч.1 ст.50 СК України) [2].

Хоча на законодавчому рівні не визначено зміст поняття материнства та батьківства, проте тлумачення цих правових категорій знаходимо у працях учених-юристів. Материнство виступає як певне становище жінки в зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дитини, а батьківство – як факт походження дитини від певного чоловіка.

Сучасна правова теорія під зазначеними правовими станами розуміє не тільки соціальні якості суб'єктів-носіїв, а й органічну єдність соціальних, правових та психологічних характеристик. Так материнство у праві тлумачиться як біосоціально-психологічно-правовий стан жінки, а батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини, що пов'язаний передусім з наявністю між батьком і дитиною біологічного (кровного) споріднення [3, с.595]. Зазначене комплексне розуміння дає можливість виділити одну рису, властиву праву на материнство та батьківство, – це наявність біологічного (кровного спорідненння) між матір'ю або батьком та дитиною. Тобто центральним елементом змісту цих прав є можливість реалізації біологічної репродуктивної функції організму жінки або чоловіка.

Безумовно, батьківство та материнство є відповідним станом носія певного права – дружини або чоловіка, тобто материнство та батьківство є результатом здійснення особистого немайнового права на материнство та батьківство. Таким чином, законодавство дає відповідь на запитання, що є репродуктивною функцією чоловіка та жінки, розуміючи під нею можливість народити або зачати дитину.

Особливої гостроти набувають питання захисту окремих прав у період особливих станів, у тому числі і війни. Першим кроком у цьому напрямку став Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [4], який передбачає, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Серед згаданих конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачено можливості обмеження права на особисте і сімейне життя та встановлення особливого режиму збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ч. 1 та 2 ст. 32 Конституції України). Зазначені обмеження, серед іншого, можуть бути обумовлені лише в інтересах національної безпеки.

Відповідно до положень Конституції України репродуктивні права не відносяться до таких, що підлягають жодним правовим обмеженням. Відповідно має діяти весь комплекс передбачених у законодавстві юридичних гарантій захисту цих прав. Не останньою мірою це стосується репродуктивних прав військовослужбовців.

На них повною мірою розповсюджуються положення вимоги ч. 3 ст. 49 та ч. 3 ст. 50 СК України, які встановлюють правила, відповідно до яких позбавлення жінки

можливості народити дитину (репродуктивної функції) або позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням нею (ним) конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди.

Водночас стан вагітності істотно впливає на права жінок-військовослужбовців. Так, згідно з положеннями ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, звільняються з військової служби під час воєнного стану (військовослужбовці-жінки) - у зв'язку з їх вагітністю [5]. Так само від проходження військових зборів звільняються (крім резервістів) вагітні військовозобов'язані-жінки. Стосовно чоловіків військовослужбовців законодавство містить положення, відповідно до якого відстрочка від призову на строкову військову службу за сімейними обставинами за їх бажанням надається призовникам, які мають вагітну дружину [5].

Незважаючи на зазначені положення у діючому нормативно-правовому полі, існують певні проблеми у частині законодавчого регулювання захисту репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни. Мова йде про положення Постанови КМУ від 12 червня 2013 р. № 413 «Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу» [6], які не повною мірою відповідають змісту Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу. Зокрема положення щодо вагітності у цій Постанові КМУ не передбачені серед поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення жінки-військовослужбовця з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу.

На нашу думку, втрата репродуктивної функції чоловіком або жінкою військовослужбовцем має бути віднесено до окремої підстави здійснення призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві [7]

Таким чином, закріплене у Конституції України право є невід'ємним та базовим елементом всієї системи прав людини. Право на життя з конституційно-правових позицій є винятково багатогранним. Сам спосіб викладення норми, яка закріплює це право людини, є нормою з «відкритим» змістом. Водночас, цією нормою і обмежується вся сучасна сфера конституційно-правове регулювання репродуктивно-генетичних прав людини, що виглядає винятково недостатнім. Водночас, право людини на репродукцію (відтворення) – це фундаментальне особисте немайнове право на вільне, добровільне, особисте прийняття рішення щодо здійснення репродуктивної функції, яке полягає у народженні чи відмові від народження генетично рідних дітей, їх кількості та інтервалів між їхніми народженнями, а також використання для досягнення цієї мети доступних репродуктивних технологій. Серед зазначених прав мають бути остаточно сформовані і гарантії захисту репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення 30.05.2022 р.)

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення 30.05.2022 р.)

3. Ромовська З.В. Батьківство. *Юридична енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана. 1998. Т.1. С.201.

4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення 30.05.2022 р.)

5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року№ 2232-XII. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: «https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text. (дата звернення 30.05.2022 р.)

6. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу : Постанови КМУ від 12 червня 2013 р. № 413. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2013-%D0%BF#Text дата звернення 30.05.2022 р.)

7. Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : Постанова КМУ від 25 грудня 2013 р. № 975. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF#Text дата звернення 30.05.2022 р.)

Пахолок Юлія
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри екологічного права

Досвід держав-членів Європейського Союзу в процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій

Національним Урядом було підписано Угоду про співробітництво з Європейським Співтовариством з атомної енергії про співтовариство у сфері мирного використання ядерної енергії, яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 року № 59 [1]. Згідно із положеннями зазначеної Угоди, Україна зобов'язана вживати всіх необхідних заходів із недопущення впливу на навколишнє природне середовище, в тому числі, з приведення у безпечний стан радіоактивно забруднених територій.

Відповідно до статті 342 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони, від 21.03.2014 року, ратифікованої згідно із Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року, співробітництво в цивільному секторі повинно охоплювати весь спектр діяльності в сфері цивільної ядерної енергетики, враховуючи, питання охорони здоров'я і навколишнього природного середовища, а також включати подальший розвиток нормативно-правової бази, яка ґрунтуються на

законодавстві та практиці Європейського Союзу та на стандартах Міжнародного агентства з атомної енергії [2].

Важливе значення у процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій держав-членів Європейського Союзу відіграють директиви. Директиви Європейського Союзу наділені вищою юридичною силою по відношенню до національного законодавства держави-члена Європейського Союзу, а також покладають на таку державу зобов'язання здійснити заходи, необхідні для досягнення визначених директивою цілей.

Зокрема, статтею 5 «Загальні принципи радіаційного захисту» Директиви № 2013/59Євроатом закріплено положення, що у всіх випадках опромінення держави-члени повинні встановлювати належний режим правового регулювання та регулятивного контролю, які будуть відображати систему радіаційного захисту, що ґрунтується на принципах обмеження, оптимізації доз та обґрунтування [3].

Згідно із пунктом першим статті 4 Директиви 2011/70/Євроатом держави-члени запроваджують та підтримують національні політики з управління відпрацьованим паливом та відпрацьованими радіоактивними відходами. На кожну державу-члена покладено кінцеву відповідальність з управління відпрацьованим паливом і радіоактивними відходами, утворених на території відповідної держави [4].

У країнах Європейського Союзу проекти з екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій припускали хоча б часткове відновлення ландшафтів на місці колишніх виробництв до прилеглих територій.

Наприклад, при екологічному оздоровленні об'єктів радянсько-німецького підприємства «Вісмут» у Федеративній Республіці Німеччина на рівні держави і територіальних округів вирішувались завдання не тільки з приведення у безпечний стан місць розміщення відходів уранового виробництва, закриття старих шахт і очищення територій, але і практично повного відновлення навколишнього природного середовища. Значна частина грошових коштів була витрачена на соціальні виплати та відновлення навколишнього природного середовища, з урахуванням ландшафту прилеглих територій, зазначеної фінансової участі органів місцевого самоврядування [5, с. 76].

Французька програма виведення з експлуатації та екологічного оздоровлення об'єктів ядерної спадщини стартувала у 2001 році. На місцях колишніх уранових шахт французького регіону Лімузен нині розташовані сонячні електростанції, штучні озера та місця для риболовлі. У законодавстві Франції, зокрема у Законі про стійке поводження з радіоактивними відходами та матеріалами 2006 року містяться положення про приведення у екологічно безпечний стан та екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Програми екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій у Франції фінансуються із трьох основних джерел – це кошти спеціальних фондів, комерційних підприємств та кошти компанії Electricite de France за рахунок відрахувань атомних електростанцій [6].

У Швеції на підставі спеціального закону створений спеціальний накопичувальний фонд, який акумулює кошти на поводження із відпрацьованим ядерним паливом, радіоактивними відходами та на зняття з експлуатації уранових об'єктів. Спеціальні збори відраховуються в еквіваленті від виробленої електроенергії 1 кВт·год або за 1 кг важкого металу у відпрацьованому ядерному паливі. Вартість відрахування враховується в тарифі виробленої електроенергії [5, с. 78].

Як слушно вказує О.В. Сушик, Україна має можливості запозичити набутий досвід правового регулювання забезпечення радіаційної безпеки відповідно до нормативних документів Євратому та кращі приклади транспозиції відповідного законодавства в національне законодавство держав-членів ЄС [7, с. 53].

Основними результатами відповідних заходів держави є екологічне оздоровлення території з підвищеним рівнем іонізуючого випромінювання, забезпечення захисту здоров'я населення, а також створення засад для сталого розвитку таких територій.

Отже, під час розробки національних нормативно-правових актів із питань правового регулювання радіоактивно забруднених територій необхідно використати відповідний міжнародний досвід.

Список використаних джерел:

1. Угода про співробітництво з Європейським Співтовариством з атомної енергії про співтовариство у сфері мирного використання ядерної енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 № 59. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956_003 (дата звернення: 27.06.2022).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р., ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.06.2022).

3. Директива Ради 2013/59/Євроатом від 05.12.2013 р. про встановленим норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13 (дата звернення: 27.06.2022).

4. Директива Ради 2011/70/ЄВРОАТОМ від 19.07.2011 року про запровадження рамок Співтовариства для відповідального та безпечного управління відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-11 (дата звернення: 27.06.2022).

5. Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні у 2007 році. К. : ДК ЯР України, 2008. 112 с.

6. Поводження з радіоактивними відходами: в Україні та світі. *EcoBusiness.* 2021. URL: https://ecolog-ua.com/news/povodzhennya-z-radioaktyvnymy-vidhodamy-v-ukrayini-ta-sviti (дата звернення: 27.06.2022).

7. Сушик О. Правове регулювання забезпечення радіаційної безпеки в документах Європейського Співтовариства з атомної енергії. *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Sv. 2, Vyd. 2. C. 46-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_8 (дата звернення: 27.06.2022).

Педосенко Анастасія
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри конституційного права

Сучасні виклики процесу децентралізації в Україні

В умовах військової агресії російської федерації проти України та отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС сучасними викликами процесу децентралізації в

Україні слід визнати: а) функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; б) необхідність приведення національного законодавства про місцеве самоврядування до вимог законодавства ЄС за наслідками євроінтеграційних процесів. 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата в члени Європейського Союзу. Рішення було схвалено на основі рекомендації Європейської комісії, наданої 17 червня 2022 року. Статус кандидата офіційно запускає процес набуття Україною членства в ЄС [1].

Конституція України закріпила євроінтеграційний напрямок держави у Преамбулі: «Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей ... піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України ... приймає цю Конституцію - Основний Закон України» [2].

Для зміцнення руху в напрямку Євроінтеграційних процесів важливе місце займає здійснення Україною, в тому числі, і реформи децентралізації. На сьогодні, в статті 132 Конституції України закріплено, «територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади». Законодавче підґрунтя для старту реформи запровадили ще у квітні 2014 року - уряд схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [3]. На сайті «Децентраліація дає можливості» поняття децентралізація визначено як передачу значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування [4].

Відповідно до статті 2 Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої 15 липня 1997 року, принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві та, у міру можливості, в Конституції [5]. В Конституції Україні питання місцевого самоврядування закріплене в окремому розділі XI «Місцеве самоврядування» [2], відповідаючи європейським стандартам.

Досліджуючи питання європейських реформ децентралізації варто визначити їх основні хакрактеристики. Як влучно зауважив І. Архипенко, децентралізація влади – одна із найскладніших реформ, оскільки вона охоплює всі сфери: адміністративно-територіальний устрій, територіальну основу організації влади, зміну повноважень органів державної влади й органів місцевого самоврядування, бюджетної та податкової систем, земельних відносин, гуманітарної й соціальної сфери тощо [6].

У спеціальній науковій літературі виділяють п’ять основних характеристик, що притаманні децентралізації в європейських країнах:

- демократизація шляхом розвитку місцевої та регіональної автономії;
- максимально ефективне вирішення місцевих проблем;
- свобода через місцеву та регіональну автономію;
- забезпечення культурної, мовної та етнічної різноманітності;
- економічна конкуренція між місцевим та регіональним рівнями [7].

Такі характеристики, в першу чергу, спрямовані на соціальну орієнтованість реформи, покращення життя місцевого населення шляхом підвищення рівня економіки та вирішення питань місцевого значення.

Для проведення якісної реформи децентралізації, важливо визначити передумови, що слугують базисом для її реалізації. На думку Р. Науменко та В.Рильської, аналіз досвіду європейських країн та найновіших наукових досліджень дозволяє виокремити

такі передумови успішної імплементації децентралізаційних процесів для створення ефективної моделі управління в системі децентралізованої влади:

• утвердження принципу верховенства права;
• визнання та гарантії місцевого самоврядування;
• рівний правовий захист усіх форм власності;
• демократичне й ефективне виборче законодавство;
• незалежність, ефективність, доступність і прозорість судової системи, функціонування інститутів адміністративного судочинства;
• досконалий бюджетний процес та висока фінансова дисципліна;
• наявність адекватних соціальних стандартів;
• розвинутий громадський сектор або стійка тенденція до його розвитку [8]

І. Архипенко визначає такі основні шляхи подальшого впровадження реформ із децентралізації влади в Україні:

– розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до сутності правової, соціальної, демократичної держави та громадянського суспільства, що дозволить досягти балансу інтересів у системі публічних відносин;

– розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого та регіонального розвитку;

– забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

– упровадження адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням збереження цілісності держави та її унітарного устрою;

– забезпечення розширення прав територіальних громад щодо вирішення питань місцевого значення;

– підвищення відповідальності місцевих органів та посадових осіб місцевого самоврядування за результати своєї діяльності [6].

У ряді європейський держав простежується закріплення децентралізаційного курсу в Конституції. Наприклад, в частині 1 статті 15 Конституції Польської Республіки вказано, що територіальний устрій Польської Республіки слугує децентралізації публічної влади [9]. Схожа норма міститься і у Конституції Французької Республіці, де стаття 1 закріплює, що Франція – неподільна, світська, демократична і соціальна Республіка. Вона забезпечує рівність перед законом усіх громадян незалежно від їх походження, раси або релігії. Вона визнає всі віросповідання. Її організація є децентралізованою [10]. Як було зазначено вище, Конституція України у статті 132, закріплює поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади [2]. У текстах відкликаних проєктів змін до Конституції України, що були внесені п'ятим [11] та шостим [12] Президентами України, були положення такого змісту: «...територіальний устрій України ґрунтується на засадах ... децентралізації влади», де залишається лише категорія «децентралізація влади», а термін «централізація» виключено.

В умовах воєнного стану впровадження реформи децентралізації є викликом. Максимальну кількість наявних ресурсів, в тому числі економічних та організаційних, держава спрямовує на перемогу України.

В умовах воєнного стану реалізація своїх функцій органами місцевого самоврядування має свої особливості. Президент України 18 травня 2022 року підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування

державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» №2259-IX, який було прийнято Верховною Радою України 12 травня 2022 року [13]. Цим Законом змінено умови створення, порядок і строк здійснення військовою адміністрацією населеного пункту повноважень місцевого самоврядування:

1. Умовами створення військової адміністрацією населеного пункту є нездійснення сільськими, селищними, міськими радами та/або їх виконавчими органами, та/або сільськими, селищними, міськими головами покладених на них Конституцією та законами України повноважень.

2. Військовою адміністрацією населеного пункту може бути створена в межах територій територіальних громад (раніше – лише населених пунктів).

3. Начальником військової адміністрації населеного пункту може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова.

4. Військова адміністрація населеного пункту набуває повноважень органів місцевого самоврядування, сільських, селищних, міських голів лише після прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

5. Військова адміністрація населеного пункту (у разі її створення) діятиме не довше періоду дії військового стану і 30 днів після (раніше до наступних виборів) [14].

Водночас, необхідно зауважити особливості служби в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Під час круглого столу «Реформування законодавства про службу в органах місцевого самоврядування», організованого Комітетом Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Голова Національного агентства з питань державної служби Наталія Алюшина презентувала проєкт Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєст.№6504) та зазначила, що «розрив між державною службою та службою в органах місцевого самоврядування щороку зростає. Кількість колізій, різночитань та неврегульованих питань є неймовірно великою» [15]. Саме тому, згаданий законопроект так важливо прийняти. Згадуючи про необхідність прийняття законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, важливо враховувати норми Конституції, зокрема частину 2 статті 38 « Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» [2]. На важливості дотримання даної конституційної норми наголосив і Перший заступник Верховної Ради України Олександр Корнієнко, зауважуючи, що служба в органах місцевого самоврядування має свої окремі принципи, правила, може мати свою систему оплати праці, винагород, свою систему формування. Але вона «має відповідати базовим принципам, записаним у Конституції, згідно з якими, доступ до будь-якої публічної служби має бути рівним для всіх громадян України» та бути «прозорою інклюзивною системою, яка максимально відкрита для громадян» [16].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що розвиток територіальних громад, в умовах воєнного стану, спрямований більше на відновлення довоєнного стану, підтримку громадян, особливо внутрішньо переміщених осіб. Вирішення більшості питань реалізації реформи децентралізації в аспекті зміни адміністративно-територіального устрою, впровадження посади префекта, змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що планувалися до початку введення воєнного стану, буде на часі після його скасування. Важливими передумовами відбудови держави, здійснення реформи децентралізації є відновлення економічної спроможності територіальних громад та реалізація євроінтеграційного курсу країни. На даний момент актуальним

залишається питання прийняття Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», що врегулював би питання правового статусу посадових осіб органу місцевого самоврядування, правового стасусу керівника служби органу місцевого самоврядування, законодавчого розмежування статусу службовця місцевого самоврядування та державного службовця та забезпечення відбору на посаду. Прийняття відповідного законодавства є важливим етапом реалізації процесу децентралізації в. Україні.

Список використаних джерел:

1. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Служба Віце-прем'єр-міністра України, опубліковано 23 червня 2022 року о 21:41. Веб-сайт «Урядовий портал».* URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes (дата звернення 28.06.2022 р.).

2. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 28.06.2022 р.).

3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України (від 1 квітня 2014 р. № 333-р Київ) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text (дата звернення 28.06.2022 р.).

4. Що таке децентралізація? *Веб-сайт «Децентралізація дає можливості».* URL: https://decentralization.gov.ua/questions/1?page=2 (дата звернення 28.06.2022 р.).

5. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 28.06.2022 р.).

6. Архипенко І. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 4 (39).* С. 7–15.

7. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. – URL: http://kyiv.fpsu.org.ua/index.php/sotsialnyi-dialoh/uhody-pro-spivpratsiu/240-zarubizhnij-dosvid-provedennya-detsentralizatsijnikh-reform [Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsiinykh reform. – Rezhym dostupu : http://kyiv.fpsu.org.ua/index.php/sotsialnyi-dialoh/uhody-pro-spivpratsiu/240-zarubizhnij-dosvid-provedennya-detsentralizatsijnikh-reform] (дата звернення 28.06.2022 р.).

8. Науменко Р.А., Рильська В.В. Перспективи використання європейського досвіду при впровадженні сучасної моделі децентралізації влади в Україні // *Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. No 9.* URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=902 (дата звернення 28.06.2022 р.).

9. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. – 84 с.

10. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. – 56 с.

11. Законопроєкт: Закон України, Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Проект Вноситься Президентом України П. Порошенко.URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55812&pf35401=349779 (дата звернення 28.06.2022 р.)

12. Законопроєкт: Закон України, Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Проект Вноситься Президентом України В.

Зеленським.URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67644&pf35401=514377 (дата звернення 28.06.2022 р.)

13. Закон про внесення змін до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" щодо функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Номер 2259-IX від 12.05.2022.

14. Місцеве самоврядування під час воєнного стану: особливості функціонування визначено Законом. Веб-сайт «Асоціація міст України». URL: https://auc.org.ua/novyna/misceve-samovryaduvannya-pid-chas-voyennogo-stanu-osoblyvosti-funkcionuvannya-vyznacheno (дата звернення 28.06.2022 р.)

15. НАДС презентувало проєкт Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Пресслужба НАДС. Веб-сайт «Юридична Газета». URL: https://yur-gazeta.com/golovna/nads-prezentuvalo-proekt-zakonu-ukrayini-pro-sluzhbu-v-organah-miscevogo-samovryaduvannya.html (дата звернення 02.08.2022 р.)

16. Олександр Корнієнко: Війна надала нових сенсів місцевому самоврядуванню та його ролі у житті громад та країни. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/225972.html (дата звернення 02.08.2022 р.)

Полешко Андрій
магістр права (КНУ імені Тараса Шевченка),
юрист ТОВ «ЮК «СДМ Партнери»

Громадянство європейського союзу як особливий конституційно-правовий феномен

Громадянство ЄС становить значний інтерес для детального конституційно-правового дослідження, оскільки дозволяє осягнути новітні трансформації в сучасному конституціоналізмі, які набуватимуть втілення в Україні на шляху її євроінтеграційних прагнень.

Досліджуваний феномен постав у рамках еволюції Європейського Економічного Співтовариства, економічного союзу, у Європейський Союз, політичне об'єднання, і вперше був закріплений у Маастрихтському договорі 1992 року. Наразі основу правового регулювання громадянства ЄС створюють Договір про функціонування Європейського Союзу [1, стаття 20], надалі – «*Договір*», і Директива Європейського Парламенту й Ради 2004/38/ЕС [2], надалі – «*Директива*».

Відповідно до Договору й Директиви громадянство Європейського Союзу (*citizenship*) має субсидіарний характер відносно громадянства держав-членів ЄС (*nationality*) і цілком залежить від останнього. Надання громадянства ЄС здійснюється автоматично з набуттям громадянства держави-члена Союзу без додаткових формальностей. Втрата останнього з громадянств держав-членів Союзу має зумовлювати втрату особою громадянства ЄС; утім, цей аспект є дещо дискусійним з огляду на застосовність *acquis* Союзу та його контроль за відповідною процедурою.

Зміст громадянства ЄС окреслюється визначеними в Договорі й Директиві правами, якими наділяється особа, й обов'язками, що їм кореспондують. Зауважимо, що при цьому Договір містить зазначення про невичерпний характер наданих громадянину ЄС прав і відсилає до правотворчості Європарламенту й Ради.

По-перше, це включає право обирати й бути обраним до Європейського Парламенту, а також до місцевого самоврядування в будь-якій державі проживання в межах Союзу.

По-друге, громадяни ЄС вправі звертатися до Суду ЄС, омбудсмана, інших інституцій Євросоюзу; подавати громадські ініціативи в рамках правотворення на рівні Союзу. По-третє, громадяни Союзу вправі послуговуватися дипломатичним і консульським захистом інших держав-членів ЄС у країні свого перебування, якщо в такій країні відсутні відповідні установи держави їхнього громадянства. Нарешті, для громадян ЄС гарантовано право на свободу пересування й вибору місця проживання в межах ЄС (при чому передбачено також відповідні гарантії для членів їхній сімей), що включає, зокрема, скасування будь-яких віз; можливість необмеженого проживання для працевлаштованих / самозайнятих осіб тощо.

Правова природа громадянства ЄС є унікальною на наш час, що зумовлюється, передусім, правовою природою самого Європейського Союзу, щодо якої тривають дискусії. Відсутні підстави для ототожнення громадянства ЄС із громадянством у класичному розумінні (наприклад, як наводиться у Європейській конвенції про громадянство [3]): статус громадянина Союзу залежить від «національного» громадянства; відсутня класична схема зв'язків «особа – держава». Також громадянство ЄС не можна ототожнити з членством у міжнародній організації (не застосовно для фізичних осіб). Не є можливим і розгляд громадянства Європейського Союзу як належності до конфедеративної (оскільки конфедерації не мають єдиного громадянства) або федеративної держави (ЄС, очевидно, не є державою). Крім цього, громадянство ЄС також не є тотожним множинному громадянству, що може виникати тільки за його надання декількома рівними між собою суб'єктами (державами), а не державою й Союзом.

Низка дослідників [4][5] загалом зупиняють свій аналіз досліджуваного феномену на цій стадії, апофатично демонструючи, що громадянство ЄС не є нічим з наведених категорій. Тим не менш, на наш погляд, вкрай важливо позитивно виділити особливості структури відповідних суспільних відносин, проаналізувати правове значення досліджуваного феномену для подальших трансформацій у сучасному конституціоналізмі.

Передусім, особливістю громадянства Європейського Союзу є те, що його зміст реалізується у суспільних відносинах між чотирма взаємопов'язаними суб'єктами: фізичною особою (громадянином), державою її громадянства, Союзом, іншими державами-членами Союзу.

Громадянин несе перед державою власного громадянства звичні обов'язки, що можуть включати сплату податків, військовий обов'язок тощо. Натомість наявність у нього «національного» громадянства надає змогу отримати повноцінний військовий, дипломатичний, правовий захист держави; брати участь в урядуванні й інших політичних процесах; отримувати економічні й соціальні преференції тощо. N*ationality* зазвичай цим вичерпується, проте структура громадянства ЄС ускладнена додатковими елементами.

Держави-члени ЄС мають виключні повноваження щодо забезпечення доступу особи до громадянства Союзу, по-перше, ухвалюючи рішення щодо свого вступу до ЄС (або виходу з нього), і, по-друге, відповідно до свого законодавства визначаючи коло власних громадян.

Зв'язок громадянина із Союзом надає йому додатковий правовий захист проти потенційних неправомірних дій не тільки інших дієвців (інституцій Союзу, інших держав-членів ЄС), а й «власної» держави громадянина. Це реалізується, зокрема, в

діяльності Суду ЄС, омбудсмана, Єврокомісії. Крім цього, здійснюючи правотворення на рівні Союзу, Європарламент і Рада впливають на національне законодавство держав-членів Союзу, визначаючи в рамках своєї компетенції його обов'язкові до імплементації положення або ж цілі, що мають бути досягнуті правовим регулюванням. Отже, Союз наділений наддержавним або «наднаціональним» суверенітетом, який він реалізує щодо держав-членів ЄС, зокрема, і в інтересах захисту громадянина.

Аналогічним чином громадянство Союзу надає особі право обирати представників держави свого перебування до Європейського Парламенту та органів місцевого самоврядування без відповідного *nationality*. Отже, Союз наділяє громадянина впливом на формування політичної влади та представництва держави, громадянином якої той не є.

Крім цього, інші держави-члени Європейського Союзу несуть перед громадянином зобов'язання щодо забезпечення його дипломатичного й консульського захисту, якщо у країні перебування відсутні компетентні установи його «власної» держави. Ця обставина становить особливий інтерес, оскільки дипломатичний захист звично сприймається як преференція громадян. Також такі держави-члени мають забезпечити свободу пересування та проживання громадянина, що означає відмову від ординарних процедур контролю задля забезпечення громадської безпеки – ще однієї суверенної риси держав.

Натомість громадянин не несе перед Союзом жодних зобов'язань (хоча можливість їхнього запровадження допускається Договором); перед іншими державами-членами Союзу громадянин не несе жодних додаткових зобов'язань у порівнянні з іноземцями.

Викладене свідчить про опосередкування конструкцією громадянства Європейського Союзу складної системи суспільних відносин, що виникають між чотирма взаємопов'язаними суб'єктами (громадянин, держава громадянства, Союз, інші держави-члени) з приводу гарантування громадянинові розширеного обсягу прав і свобод, а також додаткового правового й дипломатичного захисту, при чому суверенітет держав-членів Союзу зазнає обмежень, а громадянин не несе додаткових обов'язків перед Союзом або іншими державами.

Ще одним важливим аспектом для нашого аналізу є виокремлення актуальних тенденцій, породжених досліджуваним феноменом.

Громадянство ЄС невіддільне від держав: його не можливо набути інакше, ніж через громадянство окремих держав (що є членами Союзу). Це свідчить про докорінні зміни в підході до визначення кола громадян порівняно з «національним громадянством»: замість *ius sanguinis* або *ius soli,* об'єднавчим чинником для громадян Євросоюзу виступає входження до спільного економічного й політичного простору, який характеризують спільні цінності, принципи, стандарти прав і свобод людини. Іншими словами, основою набуття громадянства ЄС стає загальноєвропейська ідентичність, а не обставини народження. Отже, громадянство Європейського Союзу закладає підвалини для формування постнаціональної, але докосмополітичної спільноти.

Наведений об'єднавчий критерій знаходить відгук серед жителів Європи; зокрема, 2018 року 71% респондентів у Європі визнали, що відчувають себе громадянами ЄС [6]. Крім цього, запровадження такого підходу перегукується з актуальним наразі дискурсом про ерозію ідеї націй; втрату національним чинником першості в державній ґенезі. Зокрема, Ю. Габермас обґрунтовує, що «громадянство ніколи не було концептуально пов'язане з національною ідентичністю» [7]. Ф. Фукуяма, у свою чергу, застерігає [8], що в сучасних демократіях нації, сформовані на ґрунті етносу, раси чи вузького виміру

культури (а не спільних політичних цінностей і стандартів) можуть зумовити виникнення агресивного, виключального націоналізму.

Викладене в цій доповіді дає підстави вважати, що такий феномен, як громадянство ЄС, може становити конкуренцію концепції національного громадянства, а також поставити під сумнів виключність національних чинників у формуванні сучасних політичних спільнот.

Список використаних джерел:

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/2020-03-01 (Дата звернення: 01.06.2022).

2. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2004/38/2011-06-16 (Дата звернення: 01.06.2022).

3. European Convention on Nationality. URL: https://rm.coe.int/168007f2c8 (Дата звернення: 01.06.2022).

4. Суржинський М.І. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 86-89.

5. Яковюк І.В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Випуск 5. С. 82-88.

6. Standard Eurobarometer 90 - Autumn 2018. URL: https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2215 (Дата звернення: 01.06.2022).

7. Habermas J. Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International*. 1995. No. 1. P. 15.

8. Fukuyama F. A Country of Their Own. Liberalism Needs the Nation. *Foreign Affairs*. May/June 2022. Vol. 101. No. 3. P. 80-91.

Порицька Юлія
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
старша лаборант кафедри конституційного права

Актуальні питання захисту трудових прав в період воєнного стану

В умовах повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації 24 лютого 2022 року на територію України продовжують працювати тисячі вітчизняних підприємств, установ та організацій. У результаті цього можуть виникати конфлікті ситуації між роботодавцями та працівниками, обумовлені порушеннями норм законодавства про працю.

Крім того, необхідно зауважити, що повноцінна наглядова діяльність уповноважених державою органів та посадових осіб в умовах воєнного стану є неможливою.

Під час дії воєнного стану деякі конституційні права та свободи людини та громадянина можуть бути тимчасово обмежені, зокрема й конституційне право на працю, передбачене положеннями статті 43 Основного Закону України [1].

15 березня 2022 року Президентом України було підписано Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон), положення якого суттєво звужують трудові права працівників. Відповідно до частини третьої статті 1 Закону під час дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю [2].

Головною новелою вказаного нормативно-правового акту є можливість призупинення трудових відносин під час дії воєнного стану, яку раніше не було передбачено законодавством про працю України.

Законом закріплено умови та критерії призупинення дії трудового договору, визначено механізм поновлення дії трудового договору, що був призупинений, а також визначений перелік обмежень застосування механізму призупинення дії трудового договору стосовно окремих категорій працівників.

Фахівці Міністерства економіки України зазначають про те, з метою захисту трудових прав працівників, зокрема від можливих зловживань пов'язаних із безпідставним та необґрунтованим призупиненням дії трудових договорів зі сторони роботодавця, Законом закріплено право на оскарження розпорядження (наказу) про призупинення дії трудового договору працівником, який вважає, що його права були порушені до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю [3]. Таким органом відповідно до чинного законодавства України є Державна служба України з питань праці [4].

Державна служба України з питань праці може внести роботодавцеві припис про скасування відповідного розпорядження (наказу) чи про усунення відповідного порушення норм законодавства про працю в інший спосіб без проведення заходу державного контролю, який є обов'язковим до виконання роботодавцем протягом чотирнадцяти календарних днів з моменту отримання припису.

У випадку відмови роботодавця від виконання такого припису, Державна служба України з питань праці наділена правом притягнути таку особи до адміністративної відповідальності за статтею 188-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення – невиконання законних вимог щодо усунення порушень норм законодавства про працю, висунутих посадовими особами центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю [5].

Державна служба України з питань праці здійснює інформаційно-роз'яснювальну діяльність. Під час дії воєнного стану було введено законодавче обмеження на здійснення заходів контролю щодо дотримання законодавства про працю уповноваженими посадовими особами.

З метою захисту трудових прав працівників було прийнято рішення про відновлення заходів контролю щодо наступного кола питань:

- законності припинення трудових відносин;
- виявлення неоформлених трудових відносин;
- дотримання вимог Закону України «про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Крім того, на сьогодні досить розповсюдженим є переведення працівника на простій з вини роботодавця, оскільки у певних випадках підприємство не працює чи працює не у поновному обсязі.

Прийнятий Закон захищає права працівників, зокрема закріплюючи право на фінансову підтримку такого працівника у розмірі не менше, ніж дві третини від посадового окладу. Однак, дане питання врегульовується на рівні фінансових можливостей такого підприємства.

Також, у випадку простою з вини роботодавця, працівник перебуває у трудових відносинах, роботодавець може викликати на роботу працівника, скасувавши відповідний наказ.

Статтею 15 та пунктом 4 Прикінцевих та перехідних положень Закону передбачено можливість відшкодування роботодавцям та працівникам пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, які були втрачені в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України.

Відповідне відшкодування повинно здійснюватися за рахунок коштів отриманих від відповідних фондів на відновлення України, в тому числі міжнародно технічної, поворотної або безповоротної фінансової допомоги, а також за рахунок коштів держави-агресора та з інших джерел, передбачених законодавством.

Таким чином, незважаючи на встановлені обмеження трудових прав під час дії воєнного стану, чинним законодавством передбачено гарантії та відповідні механізми захисту порушених трудових прав, зокрема оскарження призупинення дії трудового договору, а також встановлення можливості відшкодування роботодавцям та працівникам пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4761 (дата звернення: 28.05.2022).

2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. Дата оновлення: 19.07.2022 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n91 (дата звернення: 28.05.2022).

3. Коментар Мінекономіки до Закону України від 1 липня 2022 р. № 2352 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин». *Офіційний сайт Міністерства економіки України.* URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e3e57b2d-aaeb-41b2-9dcf c14deac391cd&title=KomentarMinekonomikiDoNormZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoOptimizatsiiTrudovikhVidnosinVid1-Lipnia2022-R-2352-ikh (дата звернення: 28.05.2022).

4. Положення Про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. Дата оновлення: 03.11.2021 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF (дата звернення: 28.05.2022).

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* Дата оновлення: 16.07.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 28.05.2022).

Савчин Михайло
Ужгородський національний університет (Україна),
Український вільний університет (Мюнхен, ФРН),
доктор юридичних наук, професор

Війна як виклик конституціоналізму

Будь-яка війна є викликом для конституціоналізму на перший погляд. Однак вже класичною є думка Ондраша Шайо про те, що конституціоналізм є реакцією страху на різного роду афекти правителів [1], влада яких є необмежена. Конституціоналізм як система обмеженого урядування на засадах поваги людської гідності, свободи, рівності та верховенства права закладає раціональні засади правління через відповідні інституції, правила і процедури. Інша справа, що масштаб зіткнення у руссо-українській війні налаштовує на той лад, що засади не лише європейської безпеки, а також світового порядку будуть переглянуті. Як це буде здійснюватися, складно сказати, оскільки ми ще не володіємо достатньо критичною масою інформації. Однак з точки зору конституціоналізму вже можна говорити про такі обриси. Це пов'язано із низкою рішень, які вже виробило людство і їх наслідки проявляються у цій війні.

Архаїка, архетипи соціумів та нові форми соціальних паттернів. Той фак, що ресентинмент у московській державі базується на поновленні імперських впливів та поновлення світопорядку у стилі Віденського концерту 1815 р. вже не викликає сумнівів. Стосовно способів та методів ведення воєн, то Московія їх не змінює чи не з часів грабунку Києва Юрієм Долгоруковим, першим князем Володимиро-Суздальського князівства. Поновлення імперських впливів є класикою ресентименту московства. Адже Російська імперія базувалася на трьох цінностях (якщо це так можна назвати) самодержавства, народності і православ'я. Набір таких «цінностей» не вписується взагалі у парадигму конституціоналізму і є крайнім проявом консерватизму, архаїкою соціального устрою.

Загалом становлення системи цінностей як основи соціальних паттернів засновано на суспільному консенсусі, що результатом соціальної взаємодії. Такі паттерни впливають на зміст інститутів, процедур і правил, які зокрема лежать в основі правової системи. Якщо виходити із такої логіки, то РФ дає насправді мало поживи для роздумів, оскільки, делікатно кажучи, ця країна вельми бідна традицією права як нейтрального інструменту соціального регулювання та забезпечення балансу інтересів у суспільстві. Самі ідеї самодержавства та домінування певного релігійного світогляду атакують ідею права та його секулярності. Московська держава не знала боротьби за інвеституру, тут навпаки діє концепт соборності церкви і держави, що складає доволі агресивний конгломерат, що виражається в індоктринації рашизму як основи ресентименту.

Звідси і бачення пандемії коронавірусу суто у світлі теорії змови, хоча вона виникла у зв'язку із браком підзвітності та підконтрольності медичних установ та урядових заходів у Китаї. За цим послідували запізнілі і неадекватні заходи щодо запобігання і ліквідації наслідків пандемії, на тлі чого навіть проводилися різного роду інформаційні та кібервійни. Криза світогляду та ігнорування методологічних засад суспільних наук, які ґрунтуються на консенсусі, який верифікується через певні факти, набуло характеру міфологем у стилі радянських чи нацистської пропаганди та архаїзації як суспільного дискурсу, так і соціальних паттернів. На такому «благодатному» ґрунті і підтримується ідея війни у формі «спеціальної воєнної операції» з метою «денацифікації» і «демілітаризації». Така спільнота є запереченням ідеї суспільство як спільнотворення,

заснованого на загальнолюдських цінностях і породжує крайні прояві мілітаризації та агресивних девіацій.

Мереживоцентричність. Таке світобачення є результатом осмислення форм взаємодії та прийняття рішень військовими, як то не парадоксально [2]. Раніше армія асоціювалася із відносинами ієрархії, звідки власне з'являється у часи модерну поняття нормативності (поряд із запровадженням системи державної освіти, де також виникла проблема забезпечення дисципліни за уніфікованими правилами). Так от, значний технічний прогрес та способи ведення бою окремими підрозділами виробили механізми ухвалення рішень, виходячи із обстановки бою та оцінки наявних ресурсів, а не за командою вище за рангом командира. Це вимагає ретельнішого планування, зокрема розуміння стратегічних завдань розвитку певного рівня і ланки системи, яка стає більш автономною. У праві суміжною засадою є принцип субсидіарності, який визначає порядок розподілу повноважень органів влади, починаючи із місцевого до національного і наднаціонального рівні з урахуванням їх масштабів та наявних ресурсів.

До прикладу, місцеве самоврядування та субсидіарність є чужими для організації сусідньої держави. Навіть земську реформу складно насправді назвати реформою самоврядування, оскільки земства формувалися цілком за куріальною системою, яка притаманна феодалізму і вона не має жодного відношення до самоврядування. Сама організація РФ є суперунітарною і базується на домінуванні колективних інтересів та зневажанням людської гідності. Натомість мереживоцентричність виходить із цінності людського індивіда, оскільки тут превалюють горизонтальні зв'язки замість ієрархічних. Нещодавня дискусія щодо підзвітності та підконтрольності щодо воєнних поставок та організації військової логістики взагалі для потреб ЗСУ є невід'ємною складовою якісно нового наповнення розуміння функціоналу влади під час воєнного стану. Звісно, що тут роль Верховної Ради має трансформуватися, оскільки за всі роки вона надто мляво здійснювала цивільний контроль у сфері національної безпеки і оборони.

Відповідно у сфері нацбезпеки і оборони в Україні розподіл повноважень здійснюється на трьох рівнях: 1) Президента України; 2) Міністра оборони та 3) Головнокомандувача ЗСУ. Перші два рівні є політичними, а третій рівень – функціонально заточений на мілітарну сферу стратегічно і тактично. У практичній площині, такий розподіл повноважень у сфері нацбезпеки і оборони полягає у запровадженні певних юридичних механізмів забезпечення захисту конституційного порядку в умовах воєнного стану.

Диджиталізація. Коли були запроваджені обмеження пов'язані із подоланням наслідків коронавірсуної пандемії, на щастя, людство вже виробило механізми соціальної взаємодії. Такі навіть у молодших покоління виробили певні соціальні паттерни. Велике навантаження це наклало у системі освіти, однак у багатьох розвинутих країнах система освіти вже була адаптована до вимушених трансформацій. Хоча трансформація паттернів доволі істотна – вона помітна на пабліках випускників університетів: тепер ви набагато менше побачите світлин випускників разом із їх викладачами, оскільки формат спілкування змінився. Незважаючи на це використання засобів диджиталізації запровадило багато елементів електронного урядування, забезпечивши доступність адміністративних послуг навіть в умовах війни, хоча держава була змушена закрити державні реєстри з міркувань захисту персональних даних.

Ресентимент російського суспільства призвів до його варваризації, коли цифрова сфера стала ареною відвертої і цинічної пропаганди, яка найчастіше не відповідає

елементарним фактам. За іронією долі значна частина населення РФ не користує наслідками диджиталізації. Там ще гірша справа – попри певні ризики із вибором інформації при низькій кіберграмотності, коли основна частина населення користує телебачення із мінімальною свободою доступу до інформації, оскільки така вже подається у готовому вигляді і населення максимізовано піддається маніпуляціям. З другого боку, започатковані Китаєм елементи електронного тоталітаризму проявляються у формі тотального контролю над медіа та цифровою сферою, а також запровадженням соціального рейтингування та програм розпізнавання обличь з метою втілення тотального контролю над мобільністю (поняття приватності загалом не є пріоритетом для китайської етики).

Руссо-українська війна ведеться різноманітними способами, які не були притаманні попереднім, у поєднанні із архаїкою, що нагадує битву під Верденом у 1916 р. водночас зі спробою ведення протокосмічних воєн. Ще напередодні масштабного вторгнення російські хакери атакували електронний захист супутникового зв'язку у системі Viasat, що спричинило істотні перепони у комунікації урядових структур та у ЗСУ [3]. Це є свідченням зростання ролі штучного інтелекту, засобів електронної боротьби та кібервійни у веденні військових дій. З точки зору міжнародного права тут виникає низка проблем, пов'язані із етичними питаннями. Загалом ця війна підіймає питання інституційної спроможності держави у світлі цінностей конституціоналізму і вона буде мати далекосяжні наслідки для світового порядку. Стоїть на порядку денному питання: чи не розпочався маховик глобальної війни, з якими людство вже не раз стикалося і це мало наслідком істотну ревізію світового порядку.

Militant democracy та трансформація ідей State-Nation. Відстоювання цінностей конституціоналізму стає не лише національним завданням, а також наднаціональним. Воно виходить власне за межі інструментарію лише міжнародного права. Такий інструментарій також має бути пронизаний мереживом вертикальної і горизонтальної взаємодії. Тут мають бути ревізовані консенсусні механізми ухвалення рішень як інституційно неспроможні на ухвалення рішень кваліфікованою більшістю з урахуванням долі національного представництва у міжнародних та/або наднаціональних інститутах. Також мають бути запроваджені механізми універсальної міжнародної юрисдикції так само, що діють щодо злочинів фінансування тероризму та дискримінації.

Доктрина *militant democracy* та її інструменти відіграють ключову роль щодо попередження афектів, пов'язаних із ксенофобськими ідеологемами, суспільно-політичними практиками, рухами та організаціями. Я лише хочу нагадати, що представник цілком маргінальної промосковської сили у лютому 2014 р. організував мітинг у Севастополі, що послужило формальним приводом для початку РФ незаконної анексії Криму. Тому моніторинг організацій, які ведуть підривну діяльність проти засад конституційної демократії, виражають ксенофобські погляди, зокрема права на самовизначення спільнот має супроводжуватися відповідними заходами, включаючи їх примусовий розпуск у судовому порядку із притягненням до юридичної відповідальності винних осіб. Також слід звертати увагу на додержання лояльності до конституційної демократії публічних службовців та суддів. Гарантії незалежності правосуддя тут мають бути пріоритетом і забезпечуватиме легітимність влади. Якщо цих заходів не вживати, то засади конституційної демократії будуть підірвані.

Оскільки ксенофобські течії на кшталт нацизму, комунізму чи рашизму часто набувають інтернаціонального характеру, тоді вони стають проблемою якщо не

глобального, то регіонального ґатунку. Наразі ключовим так і залишається не лише засудження злочинів рашизму, а також радянського тоталітарного режиму як повивальної бабки рашизму. Тому регіональні та універсальні механізми захисту прав людини мають враховувати цю компоненту.

Висновки, або Обриси нового порядку? Існують невиразні обриси запобігання агресії, які почали викристалізовуватися у руссо-українській війні. Наразі щодо формування цього механізму застосовуються різного роду санкції. Після повномасштабного вторгнення на РФ було накладено низку економічних санкцій, що часто залежить від консенсусних механізмів ЄС. Тому виникає питання щодо розгортання сил безпеки на регіональному та/або універсальному рівні, рішення щодо чого має ухвалюватися на засадах кваліфікованої більшості з урахуванням національного представництва та засади безсторонності, коли країна-агресор відлучається від процесу ухвалення рішення.

За аналогією універсальної застосування юрисдикції МС ООН за злочини тероризму та дискримінації слід також впроваджувати інструменти відповідальності за злочин агресії. Універсальна юрисдикція Міжнародного кримінального суду має поширюватися на злочини геноциду та агресії. Певна юридична основа для цього існує і з цією метою на базі Євроюсту створена Спільна слідча група для фіксування та збору доказів воєнних злочинів в Україні [4]. У зв'язку із тим можуть існувати різні платформи створення Спеціального міжнародного трибуналу по злочину рашизму в Україні, як навіть на рівні інститутів ООН, так і ЄС, а також Ради Європи та міждержавних договорів. Це має важливе значення для формування універсальної міжнародної юрисдикції, яка би мала розслідувати злочини агресії, геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності і людства як неприпустимі у цивілізованому світі та неприйнятними у відносинах між суверенними державами. На національному рівні забезпеченню захисту прав людини діють інструменти в рамках засобів militant democracy та парламентського і судового контролю.

Список використаних джерел:

1. Шайо А. (2001) Самоограничение власти (краткий курс конституционализма), Москва: Юристъ, 11

2. Cebrovski A., Garstka J. (1998) Network-Centric Warfare: Its Origin and Future, Proceedings. URL: http://www.usni.org/magazines/proceedings/1998-01/network-centric-warfare-its-origin-and-future

3. Мазуренко Альона. Урядові сайти не відкриваються. Мінцифри повідомляють про масову DDoS-атаку, *Українська правда*, 23.02.2022. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/23/7325161/

4. Євроюст надасть Спеціальній слідчій групі з розслідування воєнних злочинів в Україні технічну та фінансову підтримку – президент Гарман. Interfax-Україна, URL: https://interfax.com.ua/news/general/836134.html

Сінькевич Олена
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор

Актуалізація змісту функцій конституційного права України в умовах воєнного стану

Відповідно до чинного законодавства воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України від 12 травня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану»).

Правовий режим воєнного стану має істотний вплив на низку функцій конституційного права України.

Функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

Варто розглядати систему функцій конституційного права як галузі права України як сукупність підсистем двох рівнів.

Підсистему І рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції.

Економічна функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах економічної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства. В умовах воєнного стану зміст цієї функції модифікується. На сучасному етапі в Україні він уточняється з урахуванням таких чинників:

- міграційних потоків населення, які є найбільш масовими за весь період існування України як незалежної держави;
- зупинення авіаційного руху на безпрецедентно тривалий для України час;
- перевантаження автомобільних шляхів, особливо у західному напрямі;
- припинення виробництва у багатьох сферах та повна або часткова втрата ринків збуту продукції, яка продовжує вироблятись;
- масова втрата суб’єктами господарської діяльності персоналу різного рівня кваліфікації.

Політична функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах політичної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства. В умовах воєнного стану зміст цієї функції також модифікується. На сучасному етапі в Україні він уточняється з урахуванням наступних чинників:

- змін у системі органів публічної влади;
- змін обсягу компетенції окремих органів публічної влади;
- змін термінів повноважень виборних органів публічної влади, викликаних неприпустимістю припинення повноважень цих органів в умовах воєнного стану;
- змін у порядку діяльності окремих органів публічної влади;
- обмеження певних політичних прав громадян України (зокрема, в умовах воєнного стану забороняються: проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій).

Соціально-культурна функція конституційного права як галузі права – це напрям, за яким реалізуються власне-соціальні, ідеологічні, виховні аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства. Доцільно виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України: а) власне-соціальну; б) виховну; в) інформаційну. В умовах воєнного стану зміст цих підфункцій зазнає змін з урахуванням наступного:

- необхідності підвищення національної свідомості громадян України;
- необхідності підвищення уваги до національно-патріотичного виховання;
- соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб;
- протидії дезінформації;
- захисту від засобів маніпулювання масовою свідомістю та свідомістю окремих людей.

Підсистему ІІ рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені у залежності від цілей та завдань, що стоять перед галуззю. До числа цих (внутрішніх) функцій галузі слід уважати належними: а) змістовні функції (регулятивна та охоронна); б) сутнісні функції (аксіологічна та установча). В умовах воєнного стану зміст функцій цієї підсистеми навряд чи доцільно модифікувати. Збереження їх змісту буде одним з чинників підтримання контінуїтету.

Регулятивна функція конституційного права як галузі права – це усі напрями, за якими встановлюються дозволи на певну поведінку у суспільних відносинах у статиці чи у динаміці у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

Охоронна функція конституційного права як галузі права – це напрям, за яким реалізуються правовідновлювальний, компенсаційний та каральний аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

Установча функція конституційного права як галузі права – це напрям, що передбачає оновлення правового регулювання суспільних відносин у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ

функціонування громадянського суспільства шляхом впровадження нових галузевих інститутів.

Аксіологічна функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання суспільних відносин, що складають галузевий предмет, який передбачає закріплення норм-принципів та забезпечення їхнього дотримання правотворчими органами та іншими суб'єктами.

Те, що зміст функції підсистеми ІІ рівня не змінюється в умовах воєнного стану з урахуванням конкретних чинників об'єктивної реальності не означає, що ситуація у суспільстві та державі на них не впливає. Цей вплив є опосередкованим та здійснюється функціями підсистеми І рівня. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, щоб охарактеризувати цей вплив.

Слінько Тетяна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувачка кафедри конституційного права України,
кандидат юридичних наук, професор

Особливості дії норм Конституції України в умовах воєнного стану

Як відомо, досить часто то в одному, то в іншому куточку планети відбуваються певні події, через які мешканці окремого міста, певного регіону чи навіть континенту змушені терпіти окремі обмеження, що, звісно, спричиняє незручності. Звісно, причин цього безліч: пандемія, виверження вулканів, повені, масштабні лісові пожежі тощо. Цілком логічно, що задля того, щоб обмеження були адекватними, співмірними рівню й обсягам якогось лиха, вироблено особливий механізм – запровадження спеціального правового режиму. Закріплення норм щодо введення спеціальних правових режимів у конституціях як основних документах є досить поширеною практикою в зарубіжних країнах, які вважаються державами старої (сталої) демократії. Так, одним із хрестоматійних прикладів визнається ст. 16 чинної Конституції Франції, відповідно до якої «коли інститути Республіки, незалежність нації, цілісність її території або виконання її міжнародних зобов'язань опиняються під серйозною і безпосередньою загрозою, а нормальне функціонування конституційних органів публічної влади перервано, Президент Республіки вживає всіх заходів, які диктуються цими обставинами, після офіційної консультації з Прем'єр-міністром, з головами палат, а також з Конституційною радою». Ця норма з'явилася завдяки генералу де Голлю, який зробив висновок про те, що в тих випадках, коли нація знаходиться в небезпеці, має бути можливість вдатися до тимчасової республіканської диктатури.

Не можна не згадати й того, що ідею тимчасового призупинення дії окремих положень конституції задля усунення загрози сформулював свого часу німецький вчений Карл Шмітт. Науковець виходив із розуміння того, що конституція розрахована на нормальне життя, а надзвичайні умови повністю його руйнують. Із цією ідеєю корелює його ж пропозиція вважати гарантом конституції саме президента, а також розмежовувати комісарську й суверенну диктатури. На думку Шмітта, саме комісарська диктатура і застосовується в надзвичайних умовах.

Як справедливо зауважує ще один німецький конституціоналіст Конрад Хессе, «будь-яке надзвичайне законодавство неминуче приховує у собі проблеми і небезпеки. Завдання полягає в тому, щоб знайти оптимальний варіант, який зменшить небезпеки до можливого мінімуму. Щоб

під впливом серйозного надзвичайного стану залишатися дієздатним, надзвичайне право має задовольняти особливо вимогам ясності, зрозумілості й визначеності». Це означає, що приписи, в яких розкривається суть поняття «надзвичайний (чи воєнний) стан», викладаються підстави його запровадження, вказуються обмеження, яких може зазнавати особа, мусять бути викладені чітко й однозначно, тобто в цьому випадку не має бути подвійного трактування. Із цією метою світова спільнота приймає спеціальні документи. Так, згідно з п. 1. ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) під надзвичайним становищем слід розуміти таку ситуацію в державі, за якої «життя нації перебуває під загрозою». Однак «держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження». Більш того, про його введення офіційно оголошується, причому країна, яка використовує право відступу, повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення». Як бачимо, умови введення режиму надзвичайного стану (життя нації перебуває під загрозою) й обсяг обмеження прав людини в таких ситуаціях чітко викладені в цьому документі.

До сказаного додамо, що під обмеженнями прав і свобод людини і громадянина в умовах дії воєнного чи надзвичайного стану розуміють визначені законодавством межі реалізації людиною своїх прав і свобод, тобто встановлення певних заборон, що носять виключно тимчасовий характер і застосовуються з метою усунення тих обставин, які спричинили введення режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Україна як частина цивілізованого світу у своїх діях орієнтується на приписи Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Наша країна, і це підтверджують останні події, при введенні воєнного чи надзвичайного стану чітко дотримується загальноприйнятих правил: негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН держави про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, про причини прийняття такого рішення і мету відхилень.

Крім згаданого Пакту, відступ від своїх зобов'язань під час надзвичайної ситуації дозволяє також Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 р. (ст. 15), але (як і у випадку з першим згаданим документом) за наявності низки умов: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом». Як бачимо, обидва акти містять майже ідентичні положення.

Усе вищевикладене дає підстави стверджувати, що світова спільнота виро-била чіткий і зрозумілий механізм запровадження спеціального правового режи-му. У майбутньому при оцінці введених обмежень міжнародні судові установи, зокрема Європейський суд з прав людини, орієнтуватимуться на пропорційність введених обмежень загрозам, які виникли, зокрема, і під час воєнного стану.

Зокрема, Європейський суд з прав людини неодноразово перевіряв правомірність і обґрунтованість введених урядами надзвичайних заходів (рішення від 1 липня 1961 року по справі "Лоулесс (Lawless) проти Ірландії", від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» , від 26 травня 2003 року у справі «Бранніган і

Макбрайд проти Сполученого Королівства, від 17 червня 2003 р. у справі "Нурай Шен проти Туреччини").

Отже, держави-учасниці Європейської конвенції не користуються необмеженою свободою розсуду. Саме Європейському суду з прав людини належить вирішувати, чи перевищила держава ступінь заходів і чи продиктовані вони гостротою становища. Таким чином, свобода розсуду національних властей перебуває, так би мовити, під європейським контролем. При цьому Суд має враховувати такі важливі фактори ситуації, як характер прав, на які поширюється відступ від зобов'язань, причини, що призвели до надзвичайного стану, і його тривалість.

Як показує практика, Європейський суд зазвичай оцінює реальність загрози. За нинішній ситуації в Україні сумніватися в існуванні безпосередньої загрози, задля усунення якої були введені воєнний стан і відповідні обмеження, буде складно. Незважаючи на це, нашою країною мають бути дотримані всі інші елементи трискладового тесту, бо ми поставили для себе ціль – європейської інтеграції, що передбачає тлумачення Конституції України крізь призму доктрини дружнього ставлення до міжнародного права.

Значна увага Європейського суду з прав людини до таких ситуацій зумовлена доктриною дружнього ставлення до міжнародного права, з огляду на що його практика активно використовується Конституційним Судом України (рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу), рішення від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 (справа про перегляд вироку особі, покараній на довічне позбавлення волі).

Для повноти висвітлення питання наголосимо, що Конституція України закріплює чотири спеціальні правові режими: воєнний стан, надзвичайний стан, стан війни і режим зони надзвичайної екологічної ситуації.

Так сталося, що на сьогодні для нашої держави найбільш актуальними питаннями, пов'язаними із дією Конституції, є умови воєнного стану і обмеження прав людини. Чи не вперше (не рахуючи 30-деннний період дії воєнного стану наприкінці 2018 року), ми маємо можливість побачити ефективність Конституції в надзвичайних умовах.

Усі побачили, що воєнний стан не означає відхід від обмежувальної функції Конституції передусім для органів публічної влади. Більш того, ми зрозуміли, що існує реальна небезпека надання надзвичайних повноважень, оскільки за цим можуть ховатися зловживання. Як справедливо стверджує вже згаданий нами раніше Конрад Хессе: «Надзвичайне право веде до концентрації влади. Тому все залежить головним чином від того, щоб надзвичайні повноваження строго обмежувалися дійсним надзвичайним станом і виключалася б можливість повзучих переходів. Часи, коли війна оголошувалася по всій формі, ймовірно, назавжди минули». Звісно, цього можна уникнути за умов розвитку верховенства права і демократії, громадянського суспільства, волонтерського руху тощо.

Час довів, що найболючішим і і надважливим питанням залишається обмеження прав людини в умовах воєнного стану. При цьому при оцінці правомірності обмеження нікуди не зникає принцип пропорційності, просто ступінь загрози, заради усунення якої вводяться відповідні обмеження в умовах воєнного стану, кардинально збільшується, суттєво посилюється.

Примітно, що навіть у звичайних ситуаціях дуже часто Конституційний Суд України визнавав обмеження тих чи інших прав людини неконституційними, посилаючись на відсутність при їх запровадженні воєнного чи надзвичайного стану. Такого роду

практика поширена щодо соціальних прав, коли Конституційний Суд спеціально наголошував на можливості їх обмеження лише в умовах воєнного і надзвичайного статну (рішення від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) , пункт 6 мотивувальної частини; абзаци третій – сьомий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян) .

Так, згаданий стан розглядався КСУ формально − із точки зору його формального введення. Нині ж цей формальний аргумент цілком може бути застосований для обґрунтування обмежень у майбутній практиці, коли постане питання про перевірку конституційності тих чи інших обмежень прав людини.

Крім того, ще одним актуальним питанням сьогодення, не пов'язаним безпосередньо з воєнним станом, варто визнати нагальність внесення змін до поточного законодавства. Це Україна повинна зробити вже як офіційний кандидат у члени Європейського Союзу. Йдеться передусім про конкурсний відбір суддів до Конституційного Суду України, бо саме конституційне правосуддя відіграє дуже важливу роль і є гарантією існування держави в рамках правового поля.

Однак відповідно до приписів Конституції України (ст. 157) за нинішньої ситуації (дія воєнного стану) це наразі неможливо. Проте все ж таки на рівні дискусій потрібно продовжувати обговорювати проблеми, що виникають, із врахуванням у тому числі й необхідності в подальшому вдосконалення безпосередньо конституційного тексту. Невипадково функціонує Комісія з питань правової реформи (Указ Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019). Процес реформування Конституції триватиме, а найперспективнішим видається напрямок подальшої децентралізації і посилення місцевого самоврядування.

Важливим також є питання законодавчого врегулювання реінтеграції тимчасово окупованих територій, що, звісно, потребує обов'язкової експертизи з точки зору дотримання конституційних прав людини, а також повноважень відповідних органів влади. Не виключено, що після завершення воєнного стану окреслене питання може бути вирішене не лише завдяки прийняттю спеціального закону, а й змінення самого тексту Конституції України.

Проте треба чітко розуміти, що будь-які акти і дії можуть бути перевірені в судовому порядку в рамках національного і міжнародного права, оцінені на відповідність Основному Закону України. Визнання таких обмежень є рисою правової держави.

Слюсаренко Юрій
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

Конституційні виклики для україни в якості кандидата на вступ до європейського союзу

Не зважаючи на агресивну збройну агресію РФ проти України, наша країна не полишила свого євроінтеграційного курсу і 23 червня 2022 країни члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні статусу країни кандидата на вступ до ЄС.

Європейська Комісія високо оцінила мужність українського народу і прагнення України долучитися до європейської родини, тому рекомендувала надати нашій країні європейську перспективу, звичайно, зазначивши основні вектори проведення важливих реформ нашого законодавства. Конституційні зміни в цьому списку займають найвагоміше місце. В основному це стосується реформи Конституційного Суду.

Відповідно до статті 157 Основного закону країни «Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану», але для прискорення нашого вступу до ЄС вже зараз повинна активно працювати робоча група щодо внесення змін до Конституції, яка регламентує роботу Конституційного Суду України.

Однією із перших змін, на нашу думку, має стати питання щодо регламентації процедури, підстави та суб'єктів звільнення суддів. Нагадаємо, що на даний час це може зробити лише сам КСУ. Необхідність даної зміни також передувала конституційна криза 2021 року, яка показала необхідність зміни повноважень КСУ задля забезпечення незалежності даного органу конституційної юрисдикції.

Також важливим питанням є реформа процедури добору суддів КСУ на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок. Свої зауваження та рекомендації неодноразово стосовно цього питання висловлювала Венеціанська комісія у свої висновках, наприклад CDL-AD(2016)034 від 12 грудня 2016 року, CDL-PL(2020)019 від 10 грудня 2020 року та CDL-AD(2021)006 від 22 березня 2021 року.

Аналізуючи конституційні реформи 2016 року можемо зазначити, що за процедурою незалежного призначення суддів трьома різними суб'єктами насправді ховається повна відсутність конкурсного відбору (про що зазначила Венеціанська комісія в своїх рекомендаціях). Президент, парламент та з'їзд суддів можуть однособово встановлювати правила і процедури конкурсу на свої квоти в КСУ. Суб'єкти призначення суддів також самостійно можуть вирішувати необхідність залучення незалежної комісії, встановлювати критерії добору, а отже існує ризик залучення політично залежних осіб, які будуть лобіювати інтереси окремих політичних партій, що може призводити до корумпованості прийнятих рішень в майбутньому. Отже, можемо зазначити, що перевірка доброчесності кандидатів є закритою від суспільства і це не відповідає європейським принципам.

Відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії процедура проведення конкурсів, склад та робота перевірочної комісії має бути чіткою та визначеною. Пропонується створення окремого органу для перевірки доброчесності кандидатів, визначення чітких критеріїв та алгоритму добору суддів КСУ незалежно від суб'єкту призначення. Окремим пунктом в цьому процесі хотілось би зазначити необхідність залучення міжнародних експертів.

Отже, можемо зазначити, що конституційні виклики в цьому аспекті зводяться до необхідності створення єдиного органу перевірки кандидатів на посаду судді КСУ (Єдина кваліфікаційна комісія), яка б здійснювала перевірку кандидатів не лише за формальними ознаками такими як вік та стаж, а і за чіткими критеріями моральних якостей та рівня компетенції і професійності. Формувати склад даної комісії будуть міжнародні організації та збори суддів у відставці з складу КС. Після позитивної перевірки кандидатів на пост судді КСУ даним компетентним органом, до якого планують також залучати міжнародних і громадських експертів, комісія відправляє даний список кандидатів до владних суб'єктів для призначення на посади.

До ще одного конституційного виклику для України в якості кандидата на вступ до ЄС відноситься реформа процедури відповідальності суддів КСУ. Питання встановлення прозорої процедури дисциплінарної відповідальності суддів КСУ були чітко зазначені в Указі Президента « Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11 червня 2021 року. Саме цей документ на даний час регламентує основний вектор щодо проведення реформ в судочинстві, зокрема в питанні відповідальності суддів і приведення нашого конституційного законодавства у відповідність до норм і правил Європейського Союзу. Беручи до уваги факт набуття статусу кандидата на вступ до ЄС, Україна має якнайшвидше вирішити всі конституційні виклики, які постали перед нами для швидкого і повноправного членства в ЄС спираючись на рекомендації, які надані Венеціанською комісією. Дані зміни стануть фундаментом відбудови незалежної судової системи в нашій державі.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 11 червня 2021 року №231/2021 « Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text

2. Конституція України від 28.06.1996 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

3. Закон України « Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text

4. Ukraine - Opinion on the draft Law on the Constitutional Court, adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9-10 December 2016) CDL-AD(2016)034-e URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e

5. Ukraine - Opinion on the draft law on Constitutional Procedure (draft law no. 4533) and alternative draft law on the procedure for consideration of cases and execution of judgements of the Constitutional Court (draft law no. 4533 -1) adopted by the Venice Commission at its 126th Plenary Session (online, 19-20 March 2021) CDL-AD(2021)006-e URL: https://www.venice.coe.int/ webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e

6. Селіванов А.О., Стрижак А.А. Питання теорії конституційного правосуддя в України. К.: Логос, 2010. – 276 с

7. Хотинська-Нор О. З. Теоретико- правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис.д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 36 с.

8. Корнієнко П. С. Конституційний контроль у системі конституційної право-захисної діяльності в Україні. Судова апеляція. 2017. No3(48). С.14-21

9. Чистоколяний Я. В. Основні проблеми правозахисної діяльності Конституційного Суду України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2018, No 4. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2018/10.pdf

Черняк Євгенія
Навчально-науковий інститут прав
КНУ імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор

Конституціоналізація векторності зовнішньої політики України: передумови і юридичне значення

Питання кандидатства в Європейському Союзі (далі по тексту - ЄС) неодноразово проголошувалось представниками української влади важливим пріоритетом для держави Україна, її народу, основою демократичних змін та рушійною силою ключових реформ, заснованих на європейських цінностях. В історії української державності мали місце трагічні наслідки зміни векторності зовнішньої політики держави.

Проголошення стратегічного курсу розвитку держави Україна позначено зміною його векторності залежно від домінування при владі тієї чи іншої політичної сили. Так, курс на євроатлантичну інтеграцію поряд зі зближенням України з ЄС був задекларований ще у 2005 році за часів президентства Віктора Ющенка за наслідками народних протестів «Помаранчевої революції» як відповідь на загрози демократії у 2004 році. У липні 2010 року за ініціативою президента Віктора Януковича Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», який передбачав остаточну відмову від вступу України до Організації Північноатлантичного договору (далі по тексту – НАТО) і закріплював позаблоковий статус України [1]. Як наслідок - безпрецедентні протести Євромайдану ціною сотень людських жертв під Європейським прапором у 2013 – 2014 роках. Після Революції Гідності, у грудні 2014 року, Верховна Рада України прийняла Закон України, який ініціював Президент України Петро Порошенко, виключивши норму про позаблоковий статус [2]. Цим законом парламент також закріпив курс на «поглиблення співробітництва з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації». Крім того, в числі пріоритетів національних інтересів країни було зазначено інтеграцію до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС і НАТО. Курс на набуття членства в НАТО в українському законодавстві остаточно відновили у липні 2017 року після того, як парламент прийняв відповідний закон, положеннями якого закріплювався «цілеспрямований прагматичний курс України на набуття членства в НАТО як стратегічний зовнішньополітичний пріоритет держави» [3].

З 21 лютого 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 року, яким було закріплено курс України на членство в ЄС та НАТО [4]. Зазначеними конституційними змінами було досягнуто щонайменше дві важливі державницькі цілі – гарантування стабільності європейського напряму розвитку держави та зобов'язання дотримання стабільності конституційного ладу. Закріплення курсу інтеграції до ЄС і НАТО на рівні Основного Закону - це вагомий сигнал, насамперед для західних партнерів України, оскільки фіксація в Конституції означала і означає, що цей курс визначено і змінити його буде за процедурою реалізації набагато складніше, ніж прийняти зміни до закону, предметом якого не є питання конституційних змін.

Не всі країни, які є членами Європейського Союзу, включали до текстів конституцій подібні положення. Водночас є приклади держав, вступу яких до ЄС передували відповідні конституційні процеси. Яскравим прикладом держави, в якій не лише закріплено євроінтеграційний напрям розвитку на рівні конституційних актів, але й позначено стабільністю його дотримання у зовнішній політиці, є Литва. Так, за наслідками загальнонаціонального референдуму, що проводився 10-11 травня 2003 року і на якому 91,07 % населення Литовської Республіки з явкою виборців на рівні 63,37 % проголосувало за вступ до ЄС, у липні 2004 року було прийнято Закон «Про доповнення Конституції Литовської Республіки конституційним актом «Про членство Литовської Республіки у Європейському Союзі» та внесення доповнень до ст. 150 Конституції Литовської Республіки» [6].

Цікавий практичний досвід демонструє Греція – держава, вступ якої до ЄС був пов'язаний із конституційним процесом, предметом якого були питання, які сьогодні викликають чи не найбільший резонанс у співіснуванні держав в межах кордонів ЄС. Питання про передачу державою-членом ЄС частини свого державного суверенітету органам ЄС. Заявка на вступ до ЄС була подана в день набуття чинності Конституцією Греції 1975 року. З метою забезпечення конституційних підстав для вирішення питання набуття членства в ЄС до тексту національної Конституції були уведені відповідні конституційні положення. «Стаття 28» фактично уможливила участь країни в євроінтеграційному процесі, урегульовуючи питання про державний суверенітет, міжнародне звичаєве право, правовий статус договорів, міжнародне право, міжнародні організації [7]. У 2001 році до цієї статті було додано «Пояснювальне положення» («Interpretative Clause»), згідно з яким «стаття 28 є основою для участі країни в європейському інтеграційному процесі». Ці конституційні положення були неоднозначно сприйняті, насамперед серед експертного середовища юристів-практиків Греції, залишаючи відкритим питання про можливе обмеження державного суверенітету на користь ЄС [8, с. 644]. В подальшому ці питання будуть відображені у судовій практиці, як і в інших державах-членах ЄС [9]. Практичні кейси із зазначеного питання є необхідними для вивчення і в Україні, хоча і слід визнати, що першочерговими завданнями для нашої держави в умовах сьогодення є мир і збереження державності в межах законодавчо визначених кордонів.

В умовах введеного в Україні воєнного стану у зв'язку з початком 24 лютого 2022 р. широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, існуванням скептичних позицій щодо доцільності формату ЄС для України [5], врешті-решт отриманням Україною статусу кандидата на членство в ЄС положення Конституції України від 28 червня 1996 року про незворотність європейського та євроатлантичного курсу України слід розглядати як декларацію «конституціездавця» про основи політичних, економічних, соціальних та зовнішніх намірів. Але в цих деклараціях закладено два далекосяжних правових наслідки – гарантування стабільності європейського напряму розвитку держави та зобов'язання дотримання стабільності конституційного ладу.

Варто враховувати, що протидія інтеграційній політиці України в західному напрямку є одним із ключових імперативів сучасної військової агресії Російської Федерації проти України, а багатьма міжнародними партнерами України ця агресія трактується як напад на нинішній світовий порядок. За цих умов додаткове фактичне і юридичне значення конституціоналізації векторності зовнішньої політики України

полягає у вирішенні питання ідентичності як Українського народу, так і конституції держави. Ідентичність конституції визначається вибором, який має безпосередній вплив на формування досвіду націй, народу. В процесі застосування конституцій ці основоположні елементи ідентичності забезпечують правонаступництво у конституційній сфері, практичним результатом якого є конституціоналізація вибору Українського народу. Сучасна агресія Російської Федерації позначена прагненням зруйнувати українську ідентичність, яка є системоутворюючим складником держави Україна.

Отже, перед Україною, яка сьогодні фактично виконує роль форпосту миру і свободи для усього цивілізованого світу, постають серйозні виклики: збереження державності, а з нею - демократичних засад владарювання та ліберальних цінностей; забезпечення безперервності існування державного механізму; захист прав і свобод людини і громадянина; напрацювання та реалізація механізмів подолання наслідків військової агресії Російської Федерації; перегляд і пошук ефективних форматів майбутньої міжнародної співпраці та інші. Перелік не є вичерпним, оскільки військова агресія триває. На сучасному етапі державного розвитку, позначеному героїчною боротьбою за збереження держави, національної ідентичності, європейського курсу, правове значення конституціоналізації векторності зовнішньої політики України, зокрема, полягає в: 1) гарантуванні стабільності європейського напряму розвитку держави; 2) зобов'язанні дотримання стабільності конституційного ладу; 3) конституціоналізації ідентичності Українського народу як європейської.

Список використаних джерел:

1. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики : Закон України від 01 липня 2010 р. № 2411-VI // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701 (дата звернення: 23.06.2022). (Укр. м.).

2. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості : Закон України від 23 грудня 2014 р. № 35-VIII // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#n11 (дата звернення: 23.06.2022). (Укр. м.).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України : Закон України від 8 червня 2017 р. № 2091-VIII // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2091-19#n7 (дата звернення: 23.06.2022). (Укр. м.).

4. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text (дата звернення: 23.06.2022). (Укр. м.).

5. Див. напр.: Замість членства в ЄС - Макрон пропонує для України щось незрозуміле // Сайт Мультимедійної платформи іномовлення України «Укрінформ». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480367-zamist-clenstva-v-es-makron-proponue-dla-ukraini-sos-nezrozumile.html (дата звернення: 11.05.2022). (Укр. м.).

6. Про доповнення Конституції Литовської Республіки конституційним актом «Про членство Литовської Республіки у Європейському Союзі» та внесення доповнень до статті 150 Конституції Литовської Республіки : Закон Литовської Республіки від 13

липня 2004 р. № IX-2343 // URL: https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.241859 (дата звернення: 20.06.2022). (Русск. яз.).

7. Див. дет. ст. 28 Конституції Греції 1975 р. з наст. зм.: «(1). Загальновизнані норми міжнародного права, а також міжнародні угоди з моменту їх ратифікації законом і набуття чинності згідно з їх умовами є невід'ємною частиною національного грецького законодавство та мають перевагу над положеннями закону, що їм суперечать. Норми міжнародного права та міжнародних конвенцій застосовуються до іноземців тільки за принципом взаємності.

(2). Заради служіння важливим національним інтересам і розвитку співробітництва з іншими державами можливо через укладання конвенції або угоди визнання за органами міжнародних організацій передбачених Конституцією компетенцій. Для прийняття закону про ратифікацію такої конвенції чи угоди вимагається більшість у три п'ятих від загальної кількості депутатів Парламенту.

(3). Греція є вільною у прийнятті абсолютною більшістю голосів членів Парламенту закону, яким передбачити обмеження у здійсненні національного суверенітету, якщо це обумовлено національними інтересами, не порушуючи прав людини і основ демократичного ладу, і відбувається на основі принципів рівності і з дотриманням умов взаємності» // URL: Greece`s Constitution of 1975 with Amendments through 2008 // URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf?lang=en (accessed June 20 2022). (in Engl.).

8. Contiades X., Papacharalambous Ch., Papastylianos Ch.The Constitution of Greece: EU Membership Perspectives // URL: https://www.researchgate.net/publication/333472501_The_Constitution_of_Greece_EU_Membership_Perspectives (accessed June 20, 2022). (in Engl.).

9. Більш детально, *див*: Contiades X., Fotiadou A. (2014) The Hellenic Republic. In: Besselink L., Bovend'Eert P., Broeksteeg H., de Lange R., Voermans W. (eds.) Constitutional Law of the EU Member States. Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, pp. 718 et seq.

Чижмарь Василь
Навчально-науковий інститут права
КНУ імені Тараса Шевченка,
аспірант кафедри конституційного права

Щодо розуміння сутності правової природи стандартів

В умовах подальших євроінтеграційних процесів все актуальніше стає питання формування вітчизняної правової системи на основі вироблених міжнародною, в тому числі й європейською спільнотою, правових стандартів. Це актуалізує визначення правової природи як міжнародних правових стандартів, так і стандартів взагалі як правового феномену.

Словникова література подає поняття стандарту як (англ. standard – зразок, норма, модель, рівень якості) являє собою ознаки певного явища, встановлені звичаєм, компетентним органом або за загальною згодою як модель або приклад. Крім того, слово «стандарт» є синонімом слову «критерій» (criterion) [1]. Або ж розглядає це явище як типовий вид, приклад, який має відповідати, задовольняти що-небудь за своїми ознаками, властивостями, якостями; як щось шаблонне, трафаретне [2, с. 622] чи подає

його трактування як таке, що означає: 1. Єдину, чітко визначену, типову форму, процедуру організації чого-небудь чи проведення, або здійснення; 2. Відсутність індивідуальності, особливості, своєрідності, оригінальності; шаблон чи трафарет» [3, с. 644]; еталон, зразок, модель, що приймаються за вихідне при зіставленні з ними інших подібних об'єктів [4, с. 59]; єдина форма організації, проведення чого-небудь [5, с. 274].

Юридична енциклопедична література етимологію поняття «стандарт» визначає як: (англ. standard — норма, зразок, модель, від франк, standhard, букв. — твердо стояти, з гот. standan — стояти і hardus — твердий, міцний) — документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі. Розробляється як на матеріальні предмети (продукцію, речовини, ресурси, буд. конструкції тощо), так і на норми, правила і вимоги до об'єктів організаційного, методичного, інформаційного, статистичного, загальнотехнічного, технічно-економічного та соціального характеру. Приймається в установленому порядку на основі консенсусу [6, с. 614]; 1) зразок, еталон модель, який вважається початковим, первісним, і саме з ним співпоставляють інші подібні об'єкти; 2) нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкту стандартизації і затверджений компетентним державним органом [7, с. 426]; документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є необов'язковим [8, с. 330].

Фармацевтична енциклопедія трактує стандарти, що це нормативні документи зі стандартизації (НДС), що встановлюють положення, які забезпечують відповідність виробу, процесу, послуги своїй призначеності та безпеку щодо життя чи здоров'я людей, тварин, рослин, а також щодо майна й охорони природного довкілля; створюють умови для раціонального використання всіх видів національних ресурсів; сприяють усуненню технічних бар'єрів у торгівлі та підвищують конкурентоспроможність продукції, робіт та послуг до рівня розвитку науки, техніки і технологій [9].

Економічна комісія ООН для Європи UN-ECE (United Nations Economic Commission for Europe) та Міжнародна організація зі стандартизації ISO (International Organization for Standardization) дають таке визначення поняття стандарту: «Технічні вимоги та інші вільні для громадського ознайомлення документи, вироблені спільними зусиллями на основі принципу консенсусу або загальним схваленням всіх зацікавлених сторін, засновані на консолідованих результатах діяльності у сферах науки, технології та людського досвіду, спрямовані на розвиток оптимальних вигод суспільства, ухвалені органом, визнаним на національному, регіональному та міжнародному рівнях» [10, с. 27].

У Законі України «Про стандартизацію» стверджується, що стандарт - нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [11]. Таке ж визначення стандарту продубльовано у Вікіпедії [11]. А також там уточняється, що стандарт — в широкому розумінні — зразок, еталон, модель, які приймаються за вихідні для порівняння з ними інших подібних об'єктів. Стандарт як нормативно-технічний документ встановлює комплекс норм,

правил, вимог до об'єкта стандартизації. … Розробка і перегляд національних стандартів здійснюють науково-дослідні інститути і інші спеціалізовані організації з урахуванням зауважень і пропозицій зацікавлених організацій. Затверджуються ДСТУ Держстандартом України [12].

Тобто можна зробити висновок, що стандарт у загальному розумінні може бути:

- документом, який дає характеристику якості матеріалів, виробів, устаткування, методів їх виготовлення й контролювання, понять та умовних позначень;
- основною одиницею чи фізичною константою, наприклад, ампером;
- будь-яким предметом для фізичного порівняння, що застосовується для порівняння, для приведення чого-небудь у відповідність, наприклад, еталоном метра.

В той же час незалежно від того в якому аспекті він розглядається, слід констатувати, що стандарт отримує своє визнання перш за все на основі нормативного врегулювання (документу), що встановлює правила, загальні принципи чи характеристики щодо стандартних зразків різних видів діяльності або їх результатів. І в залежності від таких видів виділяють стандарти, які розробляється як на матеріальні предмети (продукцію, еталони, зразки речовин), так і на норми, правила, вимоги в різних галузях [12].

В залежності від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює стандарт, розрізняють: національний (державний) стандарт та класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації, видані ним каталоги та реєстри загальнодержавного застосування; кодекси усталеної практики, що містять практичні правила чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкції або виробу; технічні умови — документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинні відповідати продукція, процеси чи послуги; технічні регламенти — нормативно-правові акти, прийняті органом державної влади, що встановлюють технічні вимоги до продукції, процесів чи послуг безпосередньо або через посилання на стандарти чи відтворюють їх зміст. Виокремлюють також стандарти міжнародні та регіональні, соціальні державні стандарти і нормативи [6, с. 614].

В залежності від юридичної сили приписів стандарти можуть містити обов’язкові та рекомендовані вимоги. До обов’язкових належать вимоги із забезпечення:

- безпеки продукції для життя, здоров’я та майна громадян, її сумісності, взаємозамінності, охорони навколишнього середовища та методів сертифікації продукції;
- техніки безпеки та гігієни праці;
- метрологічних норм і правил їх контролювання;
- технічної єдності на стадіях розроблення, виготовлення та зберігання продукції тощо.

Обов’язкові вимоги мають імперативний характер і підлягають безумовному виконанню всіма суб’єктами, на яких поширюється чинність стандартів. В той час як рекомендовані вимоги мають диспозитивний характер і їх виконання виноситься на розсуд самих суб’єктів.

За сферою дії розрізняють стандарти міжнародні (стандарти прийняті міжнародною організацією, наприклад, стандарт ISO), регіональні (ГОСТ), національні (ДСТУ), галузеві (ГСТ) і підприємств (СТП) [12].

Список використаних джерел:

1. Standart. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/standard

2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1988. 822 с.

3. Словник української мови: в 11 томах АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка. Т. 9. 1970-1980. 916 с.

4. Современный словарь иностранных слов. Под ред. Л. М. Баш, А. В. Боброва, Г. Л. Вячеслова и др. М., 2007. 876 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / автор, кер. проекту, гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2002. С. 1274.

6. Нагребельний П. Стандарт // Юридична енциклопедія: в 6 т./ редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П -С. 736 с.

7. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / общ. ред. М. Ю. Тихомирова. М., 1998. 526 с.

8. Сучасна правова енциклопедія /О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука. 3-тє вид., перероб. і доповн. К.: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

9. Коваленко С.М., Левашова І.Г. Стандарти // Фармацевтична енциклопедія URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/632/standarti

10. European Commission, Guide to the implementation of directives based on the new approach and the global approach. 2000. 127 p.

11. Закон України «Про стандартизацію» //Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 31. Ст. 1058

12. Стандарт // Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82#%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81